

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016- 2019

OPRACOWAŁ:

UZGODNIONO:

Zwoleń 2015

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	6
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	8
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	16
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.....	16
4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017	16
4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.....	17
4.1.3. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030.....	18
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.....	19
4.2.1. Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do roku 2020.....	19
4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020.....	22
4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.....	23
4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015.....	24
4.2.5. Strategia Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego na lata 2016-2022.....	26
4.2.6. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2015-2018.....	27
4.2.7. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009 – 2015 dla Lokalnej Grupy Działania – Stowarzyszenie „Dziedzictwo i Rozwój”	29
4.2.8. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2011 - 2014 z perspektywą do 2018 r.....	30
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	31
5.1. Relacje Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy.....	31
5.1.1. Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Zwoleń na lata 2007-2015	31
5.1.2. Strategia Rozwoju Gminy Zwoleń na lata 2002- 2017 (aktualizacja w 2007 r.).....	32
5.1.3. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Zwoleń na lata 2007- 2015.....	34
5.1.4. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Zwoleń na lata 2009- 2012 z perspektywą na lata 2013- 2016.....	35

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

5.1.5. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Zwoleń w jej granicach administracyjnych z 1999 r.....	36
5.1.6. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.....	36
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Miasta i Gminy Zwoleń.....	39
5.2.1.Charakterystyka Miasta i Gminy Zwoleń.....	39
5.2.2.Rys historyczny Miasta i Gminy Zwoleń.....	43
5.3. Krajobraz kulturowy Miasta i Gminy Zwoleń.....	56
5.4. Zabytki objęte ochroną prawną.....	59
5.5. Zabytki nieruchome.....	61
5.6. Zabytki ruchome.....	75
5.7. Stanowiska archeologiczne.....	77
5.8. Zabytki w zbiorach muzealnych.....	79
5.9. Dziedzictwo niematerialne.....	81
5.10. Miejsca Pamięci Narodowej.....	83
6. Stan zachowania i zagospodarowania zabytków oraz rodzaje zagrożeń.....	85
7. Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2011-2014.....	87
8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Mirów. Analiza szans i zagrożeń.....	91
9. Założenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019.....	94
10. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	98
11. Zasady oceny realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami.....	99
12. Źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami.....	100
Podstawowa bibliografia	103
Załącznik nr 1 Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków dla Miasta i Gminy Zwoleń	104
Załącznik nr 2 Stanowiska archeologiczne zlokalizowane w obrębie Miasta i Gminy Zwoleń	113

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe to istotny czynnik życia i działalności człowieka. Zabytki są nie tylko materialnym śladem przeszłości, lecz także cennym elementem kultury, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego otoczenia człowieka. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia jej mieszkańców.

Na krajobraz kulturowy składają się zarówno elementy przyrodnicze, jak i wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne człowieka. Są to pojedyncze obiekty i zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz miejski i wiejski, obszary kształtujące świadomość i tożsamość regionalną mieszkańców.

W działaniach samorządów lokalnych, podobnie jak w polityce państwa, istotne jest zapewnienie zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego oraz powiązanie ochrony zabytków z ochroną środowiska naturalnego. Sprawny i skuteczny system ochrony i opieki nad zabytkami powinien odbywać się przy udziale samorządów, właścicieli i użytkowników zabytków oraz mieszkańców i wspólnot lokalnych.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na jednostki samorządu terytorialnego obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy). Głównym odbiorcą programu jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar gminy i często przesądza o jej atrakcyjności.

Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej. Powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Program może być wykorzystywany przez inne jednostki samorządu terytorialnego, środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym.

Opracowanie i uchwalenie gminnego programu opieki nad zabytkami nie powinno być traktowane jedynie jako realizacja przez gminę zadania ustawowego. Programy mają bowiem służyć rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków,

eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne. Inne ważne cele gminnego programu opieki nad zabytkami wskazane przez ustawodawcę (np. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe czy tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami) sprawiają, że program ten może pełnić ważną rolę społeczną, a jego konsekwentna realizacja stać się istotnym czynnikiem rozwoju gminy.

Program opieki nad zabytkami powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania powinny być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Jednocześnie mogą przyczynić się do zwiększenia atrakcyjności regionów, podniesienia konkurencyjności oferowanych produktów turystycznych, a także szerszego od dotychczasowego wykorzystania potencjału związanego z zachowanym dziedzictwem kulturowym.

Gminny program opieki nad zabytkami, m.in. poprzez działania edukacyjne, może też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, roli i znaczenia lokalnych wartości i wspólnych korzeni. Wspólna dbałość o zachowanie wartości kulturowych wzmacnia poczucie tożsamości, wspiera identyfikację jednostki z tzw. małą ojczyzną, zacieśnia procesy integracyjne w społeczności lokalnej, minimalizując niektóre negatywne skutki globalizacji.

Współpraca środowisk samorządowych i konserwatorskich przy realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami powinna przynieść wszystkim stronom wymierne korzyści: zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, poprawa stanu obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności przestrzeni publicznych, rozwój społeczno-gospodarczy.

Gminny program opieki nad zabytkami jest opracowywany na 4 lata. Z realizacji programu wójt (burmistrz, prezydent miasta) co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Kolejne sporządzane programy opieki powinny uwzględniać pojawiające się nowe uwarunkowania prawne i administracyjne, zmieniające się warunki społeczne, gospodarcze i kulturowe, nowe kryteria oceny i aktualny stan zachowania zasobu oraz prowadzone okresowo oceny efektów wdrażania obowiązującego programu. *(opracował Narodowy Instytut Dziedzictwa)*

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019 jest dokumentem aktualizującym Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2011-2014.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Obowiązek sporządzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami nakładają na Gminę przepisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. 2015 r., poz. 1505). Zgodnie z art. 87 ust. 1 w/w Ustawy burmistrz sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Gminny Program ten podlega uchwaleniu przez Radę Gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Po zatwierdzeniu dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu burmistrz sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy.

GŁÓWNE CELE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI OKREŚLA ART. 87 UST. 2 W/W USTAWY, T.J.:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych, edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych oraz opieka nad zabytkami.
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zgodnie z art. 21 w/w ustawy podstawą opracowania programu opieki nad zabytkami jest **gminna ewidencja zabytków**. Wg Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r., w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych

lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113, poz. 661). GEZ jest prowadzona w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Karta ewidencyjna zabytku zawiera w szczególności dane umożliwiające określenie zabytku, jego miejsce położenia lub przechowywania, zwięzły opis cech i wartości kulturowych oraz wskazanie właściciela i posiadacza zabytku.

GEZ	KARTA ADRESOWA ZABYTKU NIERUCHOMEGO		3. Miejscowość
1. Nazwa	2. Czas powstania		4. Adres
8. Fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym			
			5. Przynależność administracyjna
			województwo
			powiat
			gmina
			6. Formy ochrony
			7. Opracowanie karty adresowej (autor, data i podpis)

Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków.

Na podstawie nowelizacji ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. (Dz. U. 2010 r. nr 75 poz. 474), która weszła w życie 5 czerwca 2010 r. (art. 7) określone zostały zabytki, które powinny znaleźć się w gminnej ewidencji zabytków.

Są to zabytki nieruchome:

- wpisane do rejestru zabytków,
- znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki nieruchome wyznaczone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE.

Deklarację ochrony dziedzictwa narodowego oraz stworzenie warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego zawiera art. 5, art. 6 ust. 1 **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471).

Rzeczypospolita Polska przyjęła w drodze ratyfikacji akty prawne o znaczeniu międzynarodowym określające zasady i sposób dbałości o zachowane materialne dziedzictwo kulturowe. Dokumenty te są większością deklaracjami bądź konwencjami. Najważniejsze z nich to:

- Karta Ateńska, czyli postanowienia konferencji w Atenach sporządzona 30 października 1931 r.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego przyjęta w Hadze 14 maja 1954 r.
- Karta Wenecka, czyli Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Miejsc Zabytkowych sporządzona w Wenecji w 1964 r.
- Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego przyjęta w Paryżu 16 listopada 1972 r.
- Międzynarodowa Karta Ochrony Ogrodów IFLA-ICOMOS sporządzona 21 maja 1981 r.
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miasta Historycznych ICOMOS sporządzona w październiku 1987 r.
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie 3 października 1985 r.

Zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013r. poz. 594 z późn. zm.) art. 7 ust. 1 pkt 9 Gmina realizuje zadania własne mające na celu zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, obejmujących m.in. sprawy kultury w tym, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Głównym aktem prawnym regulującym przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami jest **Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.**

(tekst jednolity: Dz. U. 2015 r., poz. 1505). Zgodnie z art. 3 pkt 1 zabytkiem jest nieruchomości lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

OCHRONA ZABYTKÓW polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu (art. 4):

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

OPIEKA NAD ZABYTKIEM sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków (art. 5):

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury.

OCHRONIE I OPIECE, BEZ WZGLĘDU NA STAN ZACHOWANIA PODLEGAJĄ (art. 6, ust. 1):

zabytki nieruchome będące, w szczególności (art. 6 ust. 1pkt 1):

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami, i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

zabytki ruchome będące, w szczególności (art. 6, ust. 1, pkt 2):

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art.5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997r. o bibliotekach (Dz. U z 2012 r. poz.642 z późn. zm.),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,

- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej (art. 6, ust. 2).

FORMAMI OCHRONY ZABYTKÓW SĄ (art. 7):

- **wpis do rejestru zabytków,**
- **uznanie za pomnik historii,**
- **utworzenie parku kulturowego,**
- **ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.**

Ustawa nakłada na gminę szereg praw i obowiązków w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, są to m.in.:

- prawo utworzenia przez Radę Gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art.16).
- uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz strategii rozwoju gminy (art.18).

- obowiązek prowadzenia przez Wójta gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art.22 ust.4).
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego jednostka samorządu terytorialnego posiada tytuł prawny wykonywane w ramach zadań własnych (art.71).
- prawo ubiegania się przez Gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane wykonywane przy zabytku będącego własnością tej jednostki (art. 73).
- prawo udzielania przez Radę Gminy, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art.81).
- sporządzanie przez wójta i przyjmowanie przez Radę Gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami, z którego co dwa lata Wójt przedstawia sprawozdanie Radzie Gminy (art.87).

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w szeregu obowiązujących ustaw, w tym w:

- Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2013r. poz.1232 z późn. zm.);
- Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2015 poz. 1651) **art. 83a, ust. 1** Zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków Art. 85, art. 86 (dot. opłat za usunięcie drzew);
- Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2015 r. poz.782) **art. 29, ust. 2**, Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. **Art.68, ust. 3** Właściwy organ może udzielić bonifikaty od ceny ustalonej zgodnie z art. 67 ust. 3, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku, jeżeli nieruchomość jest sprzedawana: Ustaloną, zgodnie z art. 67, cenę

nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50 %. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę;

- Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2015r. poz.199) **art. 53, ust. 4, pkt 2:** Decyzje, o których mowa w art. 51 ust. 1, wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity: Dz. U. 2015 r., poz. 1505) oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2013r. poz. 1409 z późn. zm.) **Art. 39:**

1/ Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

2/Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.

3/ W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

4/ Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Nie zajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych;

- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U z 2012 r. poz. 406 z późn. zm.),
- Ustawa z dnia 25 czerwca 2015 r. o zmianie ustawy o samorządzie gminnym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2015r., poz. 1045) i zawiera się w art. 29.

Niniejsza ustawa wprowadza zasadnicze zmiany w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jedn. Dz. U. z 2013r. poz. 627 z późn. zm.), w szczególności w kwestii uzyskania zezwolenia na usuwanie drzew/krzewów oraz odpowiedzialności karnej i wysokości kar za uszkodzenie/zniszczenie drzew/krzewów, bądź ich usunięcie.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2012 r. poz. 987 z późn. zm.)
- Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2012r. poz. 642 z późn. zm.)

Zasady ochrony materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2011 r. Nr 123, poz. 698 z późn. zm)

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się również w rozporządzeniach:

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. 2005 r. Nr 112, poz. 940),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 lipca 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2013 r., poz. 784),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014, poz. 110)
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2015 r., poz. 1789)

- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. 2004 r. Nr 124, poz. 1304),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. 2004 r. Nr 212, poz. 2153),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., nr 113 poz. 661),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U.2011r.,Nr 89,poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. z 2011 nr 89 poz. 510),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 lipca 2015 r. w sprawie nagród za znalezienie zabytków lub materiałów archiwalnych (Dz.U. z 2015r. poz. 979),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (tj. Dz. U. 2004 r. Nr 30,poz. 259),
- Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. 2004 nr 124 poz. 1302).
- Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 r., poz. 1275).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

4.1. STRATEGICZNE CELE POLITYKI PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI.

4.1.1. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014- 2017.

Rada Ministrów w dniu 24.06.2014 r. podjęła uchwałę w sprawie „Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”, przedłożoną przez ministra kultury. Program pozwala ujednoczyć politykę konserwatorską w wymiarze ogólnokrajowym oraz ułatwia skoordynowanie działań wielu podmiotów skoncentrowanych na ochronie zabytków, tj.: organów konserwatorskich, instytucji kultury i osób prywatnych zaangażowanych w społeczną opiekę nad zabytkami. Celem głównym jest „**Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków**”. Jest on realizowany za pośrednictwem celów szczegółowych. Najważniejsze to:

Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce:

- porządkowanie rejestru zabytków nieruchomych;
- przygotowanie ratyfikacji „Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego”;
- wypracowanie jednolitych standardów działań konserwatorskich w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych;
- wzmocnienie ochrony krajobrazu kulturowego;
- opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych;
- przygotowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków;
- realizacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP) na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego.

Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków (chodzi o osiągnięcie większego efektu niż wynika to z sumy podjętych działań):

- zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków przez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach;

- wypracowanie standardów pozwalających na lepszy przepływ informacji między organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w ich sąsiedztwie;
- podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków;
- merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków.

Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze i edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji:

- przygotowanie ratyfikacji „Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa”, Faro 2005;
- budowanie świadomości społecznej dotyczącej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania tożsamości narodowej i społeczności lokalnych;
- promocja dziedzictwa za pośrednictwem internetu;
- zwiększenie i ułatwienie dostępu do zasobu dziedzictwa.

Wdrażanie programu zakłada ścisłą współpracę Generalnego Konserwatora Zabytków (działającego w imieniu ministra kultury i dziedzictwa narodowego), wojewódzkich konserwatorów zabytków, urzędu obsługującego ministra kultury i dziedzictwa narodowego, urzędów wojewódzkich oraz Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, Narodowego Muzeum Morskiego – instytucji wdrażających program.

4.1.2. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r., jej przedłużenie czyli „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” przyjęto w 2005 roku.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020 z 2005 r. wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”. W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- Rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa

kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę.

- **Rozwój kolekcji muzealnych.** Dotyczy zwłaszcza zadań związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

4.1.3 Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do 2030 r.

W szczególności ważne są zadania wskazane w celu 4 i celu 6 KPZK - w odniesieniu do projektowanego Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2013- 2016.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

Kierunki działania:

4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych.

4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami europejskiej konwencji krajobrazowej.

Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Zakres: Uwzględnienie zagadnienia ochrony krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w procesach rozwoju regionów.

4.2. RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA I POWIATU.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020.

Jedną z najważniejszych sfer działań województw samorządowych jest programowanie rozwoju. Realizacja tych działań odbywa się poprzez opracowanie strategii rozwoju województwa i programów wojewódzkich. Na podstawie strategii prowadzona jest polityka rozwoju województwa. Określać ma ona uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju województw. Ustawa o zagospodarowaniu przestrzennym zobowiązuje sejmiki województw do ustalenia strategii rozwoju województw. "Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020" jest dokumentem opracowanym przez Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego a przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą z dnia 29 maja 2006 r. Kwestie ochrony dziedzictwa kulturowego i dóbr kultury „Strategia” traktuje bardzo ogólnikowo. W części opisowej, w punkcie dotyczącym kultury i dziedzictwa kulturowego zostały wymienione najbardziej charakterystyczne obiekty miast Mazowsza, które decydują o jego charakterze kulturowym. Problemy związane z zabytkami i dziedzictwem kulturowym dotyczą przede wszystkim :

- a) złego stanu technicznego zabytków
- b) postępującej eliminacji zabudowy drewnianej z krajobrazu Mazowsza

Zamierzeniami Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego w zakresie kultury i turystyki są promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej regionu w oparciu o walory środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionu a także kreowanie i promocja jego produktu.

Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych materialnych i niematerialnych oraz przyrodniczych. Wymiernym efektem prowadzonej promocji będzie, zwiększenie wartości turystycznych regionu oraz aktywizacja obszarów wiejskich.

W tym celu mają zostać podjęte następujące działania:

- wzmocnienie dotychczasowych kierunków działań samorządu propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie.
- rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych.

- wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych.
- rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz ich włączenie do sieci w sąsiednich województwach.

Główne zamierzenia strategiczne dotyczące turystyki i kultury obejmują:

- promowanie turystyki i sportów wodnych poprzez wyznaczenie i utrzymanie szlaków wodnych, rozwój żeglugi rzecznej oraz zaplecza towarzyszącego np. porty, przystanie, stacje, ośrodki turystyki wodnej.
- rozwijanie zintegrowanego systemu promocji i informacji turystycznej.
- utworzenie, we współpracy z samorządami lokalnymi, regionalnej sieci obsługi ruchu turystycznego, dostarczającej autoryzowanej oferty turystyczno-wypoczynkowej dla różnych segmentów rynku turystyki i wypoczynku w regionie.
- tworzenie dogodnych warunków do rozwoju kompleksów wypoczynkowych, rekreacyjnych i balneologicznych wraz z zakładami geotermalnymi oraz ich promocja.
- promocja wartości turystycznych regionu przy użyciu reklamy i upowszechniania wiedzy we współpracy z organizatorami turystyki.
- promowanie bogactwa Kampinoskiego Parku Narodowego, parków krajobrazowych, unikalnych tradycji: kurpiowskich, łowickich, podlaskich, kołbielskich oraz innych, czemu służyć będą organizowane wystawy twórczości regionalnej.
- wspieranie inicjatyw mających na celu promocję działalności sprzyjającej integracji Mazowsza, jako regionu o bogatej historii, wartościach przyrodniczych i wyrazistej tożsamości.
- wspieranie działalności Biura Przedstawicielskiego Województwa Mazowieckiego w Brukseli, które umożliwia efektywną promocję Mazowsza w Unii Europejskiej.
- zorganizowanie Regionalnej Organizacji Turystycznej oraz lokalnych organizacji turystycznych.
- powołanie Centrum Folklorystycznego skupiającego najciekawsze i unikalne wytwory kultur regionalnych.

- wydawanie publikacji promocyjnych oraz kreowanie pozytywnego wizerunku regionu w mediach.
- kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowanie i promocja jego produktu regionalnego, w założeniach strategii przyczyni się do budowania i wzmacniania tożsamości, atrakcyjności i promocji regionu w wymiarze krajowym i europejskim.

W związku z tym zostaną podjęte następujące działania polegające na:

- utworzeniu instytucjonalnych ram, np. za pomocą regionalnego systemu certyfikacji, dla wspierania rozwoju marek regionalnych (np. tradycyjnych produktów żywnościowych czy produktów turystycznych).
- wspieraniu organizacji i stowarzyszeń regionalnych i lokalnych, które nie tylko kultywują wartości tradycyjne, ale również kreują aktywne postawy społeczne, lokalny patriotyzm, a także integrują społeczności lokalne w dostosowywaniu się do nowych warunków społeczno-gospodarczych.
- ochronie i promocji, którymi powinny zostać objęte zespoły urbanistyczne i dziedzictwo drewniane (w tym miejscowości o charakterystycznej unikalnej drewnianej zabudowie letniskowej położonej wzdłuż tzw. linii otwockiej), cenne krajobrazy kulturowe wsi i małych miast.
- promocji unikalnych zabytków architektury, miejsc pamięci narodowej oraz zamieszkania i pobytu wielkich twórców identyfikujących się z regionem.
- wspieraniu rozwoju dziedzin nauki, w tym humanistycznych, mających istotny wpływ na zachowanie i popularyzację dziedzictwa kulturowo-historycznego Mazowsza.
- kreowaniu regionalnych ośrodków tożsamości kulturowej.
- pielęgnowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji i zwyczajów, znajomości historii regionu.
- wprowadzeniu zintegrowanego systemu informacji kulturalnej, promującego dziedzictwo kulturowe i tradycję, funkcjonującego jako portal internetowy, dzięki któremu podawane będą informacje o wydarzeniach kulturalnych, wystawach, targach regionalnych, krajowych i zagranicznych promujących Mazowsze.
- promocji odrębności historyczno-kulturowej Mazowsza, nurtów kultury ludowej i wysokiej, dążąc do zahamowania pogłębiającej się dysproporcji między nimi

poprzez aktywne wsparcie ośrodków i środowisk lokalnych, a także poprawę dostępu do kultury skupionej w Warszawie dla ludności spoza stolicy.

- organizowaniu okolicznościowych i stałych imprez lokalnych (targów, festiwali, konkursów),
- podjęciu szerszych działań promocyjnych wśród regionów polskich i europejskich.
- prezentowaniu szerokiej oferty związanej z kulturą regionu (obrzędy, rękodzieło, tradycje, kapele i zespoły folklorystyczne) oraz opracowanie katalogu ofert produktów regionalnych.
- ekspozycji regionalnych produktów ekologicznych i turystycznych, uwzględniających lokalne tradycje (przykładowo palmy kurpiowskie, wycinanki kołbielskie, czy strój łowicki), związanych z krajobrazem (wierzba, bocian) lub kulturą (Chopin i Żelazowa Wola).
- upowszechnianiu wiedzy o regionie poprzez organizowanie seminariów, debat, dyskusji oraz imprez.

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego na lata 2014- 2020.

Komisja Europejska w dniu 12 lutego 2015 r. przyjęła programy operacyjne na lata 2014-2020 dla dziewięciu polskich województw, w tym dla województwa mazowieckiego. W dokumencie tym zwrócono uwagę na ważne miejsce jakie zajmuje województwo mazowieckie w Polsce ze względu na posiadane bogactwa kulturowe. Na obszarze województwa znajduje się wiele unikalnych zabytków, a także nowoczesnych instytucji kultury. W regionie znajduje się 6487 obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, wśród nich 120 układów urbanistycznych, 4719 dzieł architektury i budownictwa, 55 dzieł budownictwa obronnego, 261 obiektów techniki, 351 cmentarzy, 692 parki, 252 ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, około 150 miejsc upamiętniających wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Wskazuje się przy tym niewymiernie małe zainteresowanie Mazowszem z perspektywy turystów.

Ważne jest więc kontynuowanie działań z poprzednich lat tj. powiązanie dziedzictwa kulturowego z nowoczesną turystyką (tworzenie szlaków turystycznych w oparciu o zrewitalizowane zabytki, tworzenie baz informacji internetowej, centrów informacji turystycznej, modernizowanie infrastruktury, poszerzanie oferty kulturowej).

W osi priorytetowej IV „Gospodarka przyjazna środowisku i społeczeństwu” pojawił się priorytet: *ochrona promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego*.

Cele szczegółowe:

- Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego, w tym w szczególności: - ochrona, modernizacja i renowacja obiektów zabytkowych; - rozwój zasobów kultury.
- Rewitalizacja przestrzeni miejskiej i wiejskiej ukierunkowana na rozwiązywanie zdiagnozowanych problemów społecznych.

4.2.3. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego został uchwalony 7 czerwca 2004 r. przez sejmik województwa mazowieckiego.

Plan zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego stanowi podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. Jest planem o charakterze regionalnym, stanowiącym pomost między planowaniem krajowym, a planowaniem miejscowym, Dokument zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadregionalnym.

Plan zagospodarowania przestrzennego stanowi wykładnię polityki przestrzennej województwa. Podstawowym celem tej polityki jest stworzenie warunków do osiągnięcia spójności terytorialnej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju poprawy życia oraz zwiększenia konkurencyjności regionu.

Głównym celem planu jest określenie polityki przestrzennej Mazowsza polegającej na ustaleniu zasad organizacji struktury przestrzennej województwa w zakresie: podstawowych elementów sieci osadniczej, rozmieszczenia infrastruktury technicznej i społecznej, wymagań dotyczących ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Celem polityki planu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest kształtowanie tożsamości kulturowej Mazowsza. Polityka ta jest adresowana przede wszystkim do rejonów miast i miejscowości charakteryzujących się najcenniejszymi układami urbanistycznymi, wartościami krajobrazowymi, tradycją historyczną i zabytkowymi obiektami architektonicznymi. Efektem tej polityki jest postulat objęcia ochroną prawną cennych

krajobrazów kulturowych; krajobrazu kulturowego wsi i małych miast; zespołów budownictwa drewnianego; ośrodki tożsamości regionu; układów ruralistycznych i urbanistycznych; miejsc pamięci narodowej.

W sferze kultury niematerialnej polityka województwa będzie realizowana przez: propagowanie wiedzy o regionie i małych ojczyznach; pielęgnowanie odrębności kulturowej i wspieranie tożsamości ludowej; promowanie walorów kulturowych regionu oraz regionalnego folkloru poprzez różne formy organizacji imprez folklorystyczno-kulturowych oraz informowanie w mediach i wydawnictwach docierających do szerokiej rzeszy odbiorców; edukację w zakresie historii regionu i jego tożsamości kulturowej; wykorzystanie nowoczesnych technologii do zwiększenia możliwości edukacyjnych zapoznania się z dorobkiem kultury regionalnej i spuścizny kulturowej.

4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015 opracował Zespół powołany przez Marszałka Województwa Mazowieckiego Zarządzeniami nr 43/11 i 98/11. Dokument został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą nr 42/12 z dnia 12.03.2012 r.

Założeniem strategicznym programu jest: ***Zachowanie regionalnej przestrzeni kulturowej i kultywowanie tradycji jako podstawa budowania tożsamości kulturowej regionu i kształtowania postaw społecznych w sferze opieki nad zabytkami oraz wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju regionu***

W ramach programu określono cztery cele operacyjne, oraz szereg konkretnych zadań przypisanych poszczególnym działaniom.

Cele operacyjne i kierunki działań:

1/ Ochrona i zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu

- ochrona zabytków ruchomych,
- ochrona zabytków nieruchomych,
- ochrona zabytków archeologicznych,
- ochrona, dokumentacja i popularyzacja zasobów o szczególnej wartości decydujących o specyfice regionu (najcenniejszych i charakterystycznych),

- ochrona i kreowanie krajobrazów kulturowych zachowujących tożsamość kulturową i walory krajobrazowe, w tym komponowanych ciągów zieleni,
- kształtowanie i ochrona przestrzeni historycznych miast i wsi,
- rewitalizacja historycznych ośrodków życia kulturalnego,
- pielęgnowanie tradycji i lokalnego folkloru w powiązaniu z zasobami dziedzictwa materialnego,
- popularyzacja i zwiększanie dostępności do zasobów dziedzictwa

2/ Kształtowanie tożsamości regionalnej.

- utrwalanie i kształtowanie świadomości mieszkańców o historii i zasobach dziedzictwa kulturowego, w tym regionalnego i lokalnego oraz budowanie i pielęgnowanie wrażliwości na bogactwo przestrzeni kulturowej,
- kształtowanie regionalnej dumy w oparciu o zabytki architektury i budownictwa,
- krajobraz kulturowy, wydarzenia historyczne oraz działalność wybitnych osób,
- wykorzystanie pamięci historycznej i zasobów dziedzictwa do integracji mieszkańców i stymulowania rozwoju - tworzenie przestrzennych ciągów inicjatyw,
- kreowanie ośrodków budowania tożsamości kulturowej regionu (w ramach pasm turystyczno-kulturowych oraz wskazanych w PZPWM),
- promocja walorów kulturowych regionu.

3/ Wzrost społecznej akceptacji dla zasobów dziedzictwa kulturowego regionu.

- stymulowanie działań służących ochronie obiektów zabytkowych i promowanie najlepszych przykładów takich działań,
- edukacja społeczeństwa w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami,
- stymulowanie i intensyfikacja współpracy pomiędzy sektorem publicznym, prywatnym i pozarządowym w działaniach na rzecz edukacji, promocji, podniesienia świadomości o zasobach i potrzebie zachowania dziedzictwa regionu.

4/ Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz kreowanie pasm turystyczno-kulturowych.

- wspieranie podmiotów posiadających w swoich zasobach znaczną liczbę zabytków w działaniach służących efektywnemu zarządzaniu obiektami zabytkowymi,
- stymulowanie wykorzystania dziedzictwa kulturowego w obszarze przemysłów kultury i czasu wolnego,
- kształtowanie pasm turystyczno-kulturowych,
- kreowanie produktów turystyki kulturowej w parciu o tradycje historyczne,
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego i regionalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach zabytkowych,
- adaptacja obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych,
- propagowanie korzyści płynących z wykorzystania dziedzictwa i krajobrazu kulturowego dla rozwoju regionalnego i lokalnego.

4.2.5 Strategia Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego na lata 2016- 2022.

Dokument powstał jako aktualizacja Strategii Rozwoju Powiatu Zwoleńskiego z 2007 r. w zakresie realizacji celów i zadań i dostosowania do nowych założeń polityki regionalnej, zmian w otoczeniu prawnym czy sytuacji społeczno- gospodarczej. Zapewnia on spójność z innymi dokumentami na poziomie wspólnotowym, krajowym i regionalnym, w szczególności z celami zaktualizowanej Strategii Rozwoju Województwa Mazowieckiego do 2030 roku. Istotne było też dostosowanie celów i zadań do nowej polityki spójności Unii Europejskiej w związku z wdrażaniem krajowych i regionalnych programów operacyjnych finansowanych z budżetu UE na lata 2014-2020.

Przedstawiono aktualną diagnozę stanu powiatu z uwzględnieniem m.in. środowiska naturalnego i przyrodniczego oraz środowiska kulturowego. Scharakteryzowano krajobraz kulturowy, szczegółowo przedstawiono najcenniejsze zabytki powiatu: zespół dworsko-parkowy w Czarnolesie, pałac Przeździeckich w Policznie, kościół parafialny w Kazanowie, drewniany kościół w Kowalkowie, kościół parafialny w Gródku, kościół parafialny w Zwoleniu, kościół parafialny w Policznie. Wymieniono Miejsca Pamięci Narodowej.

W rozdziale dotyczącym turystyki, agroturystyki, kultury wskazano na wysokie walory turystyczne, które odnoszą się z jednej strony do warunków przyrodniczych, z drugiej zaś

historii regionu, związanej z Janem Kochanowskim. W oparciu o miejsca kulturowe Sycyna, Czarnolas, Policzna, Zwoleń) i obszary cenne przyrodniczo kształtowana jest siatka szlaków turystycznych.

Zaprezentowano analizę SWOT, w której istotną rolę odgrywają walory kulturowe i turystyczne, co przekłada się na duże szanse rozwojowe w tym zakresie.

W ramach **Priorytetu 2** celów strategicznych „Rozwój turystyki i rekreacji oraz kształtowanie wizerunku powiatu określono bardziej szczegółowe cele operacyjne i kierunki działań:

2.1. Opracowanie i wdrożenie skutecznej kampanii promocyjnej dla potencjalnych inwestorów i turystów.

2.2. Stworzenie i rozwój zintegrowanego produktu turystycznego o zasięgu ogólnopolskim w oparciu o dziedzictwo związane z życiem i twórczością Jana Kochanowskiego.

2.3. Rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej na terenie powiatu.

Kierunek działań operacyjnych: *Zachowanie dziedzictwa lokalnego.*

2.5. Rewitalizacja obszarów zdegradowanych oraz poprawa ładu przestrzennego.

Kierunek działań operacyjnych: *Ochrona zabytków i budownictwa tradycyjnego.*

Zadaniem powiatu jest wspieranie działań poszczególnych gmin w aspekcie:

- *odnawiania lub poprawy stanu zabytkowych obiektów budowlanych, służących zachowaniu dziedzictwa kulturowego,*
- *zakupu obiektów charakterystycznych dla tradycji budownictwa w danym regionie z przeznaczeniem na cele publiczne.*

4.2.6. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2015-2018

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Zwoleńskiego został opracowany w związku z obowiązkiem wynikającym z art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na podstawie obowiązujących przepisów prawa na szczeblu międzynarodowym, krajowym, wojewódzkim, powiatowym oraz gminnym. Bazą merytoryczną dla niniejszego programu są gminne ewidencje zabytków, wykonane dla gmin: Kazanów, Policzna, Przyłęk, Tczów oraz dla gminy miejsko-wiejskiej Zwoleń. W dokumencie

przedstawiono krajobraz kulturowy na tle charakterystyki powiatu, wskazano najcenniejsze zabytki nieruchome. Omówiono zabytki ruchome, archeologiczne, muzealne oraz dziedzictwo niematerialne. Oprócz tego podano wykazy Miejsc Pamięci Narodowej. Zamieszczono kompletne wykazy gminnych ewidencji zabytków nieruchomych oraz archeologicznych. Program ten jest dokładnym i pełnym zbiorem informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu zwoleńskiego. Analiza SWOT oraz określenie stanu zachowania i zagospodarowania zabytków pozwoliły ustalić główne założenia programu, najważniejsze priorytety i szczegółowe działania. Ważny rozdział poświęcono finansowaniu Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami.

Sformułowano główny cel Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2015- 2018 **„Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego powiatu zwoleńskiego poprzez działania związane ze zwiększeniem potencjału turystycznego w oparciu o zachowane zabytki związane z Janem Kochanowskim i inne cenne obiekty kulturowe”** oraz n/w priorytety:

1. *Ochrona dziedzictwa kulturowego powiatu; zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie ich do poprawy ich stanu zachowania.*
2. *Koordinacja działań z zakresu opieki nad zabytkami i ochrony zabytków na terenie powiatu.*
3. *Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.*
4. *Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.*
5. *Popularyzacja i promocja dziedzictwa kulturowego powiatu.*

Najważniejsze zadania to:

- egzekwowanie przepisów prawa dotyczących działalności inwestycyjnej odnośnie zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków zgodnie z art. 39 Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2013r. poz. 1409 z późn. zm.).
- przygotowanie powiatowego mechanizmu finansowego mającego na celu dofinansowanie prac przy zabytkach- środki własne- współpraca z właścicielami zabytków.

- oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków tabliczkami- obiekt chroniony prawnie.
- opracowanie spójnego produktu turystycznego dot. życia i twórczości Jana Kochanowskiego.
- opracowanie studium dotyczącego stanu zachowania dawnej, drewnianej zabudowy wiejskiej oraz rozplanowania wsi- środki własne, zewnętrzne- współpraca z gminami, ośrodkami akademickimi.

4.2.7. Lokalna Strategia Rozwoju na lata 2009 – 2015 dla Lokalnej Grupy Działania – Stowarzyszenie „Dziedzictwo i Rozwój”.

Obejmuje gminy: Ciepiałów, Gózd, Iłża, Jastrzębia, Jedlnia Letnisko, Kazanów, Pionki, Policzna, Przyłęk, Tczów, Zwoleń. W przedmiotowym dokumencie został scharakteryzowany szczegółowo teren działania LGD, opisano uwarunkowania historyczne. Wymieniono najcenniejsze obszary przyrodnicze, najcenniejsze obiekty zabytkowe (w tym w gminie Zwoleń obiekty wpisane do rejestru zabytków), cykliczne imprezy kulturalne oraz placówki muzealne.

W analizie SWOT w części dot. mocnych stron zwrócono uwagę na występowanie cennych zabytków kultury materialnej i niematerialnej (szczególnie zabytków sakralnych), tradycji historycznych i folklorystycznych. Natomiast w zakresie ochrony przyrody mocną stroną jest duża liczba wartościowych obiektów przyrodniczych (np. południowa część puszczy kozienickiej, tereny nadwiślańskie) oraz generalnie nieprzekształcone środowisko naturalne.

Lokalna Strategia Rozwoju LGD „Dziedzictwo i Rozwój” zawiera trzy cele strategiczne wynikające z uwarunkowań i analizy SWOT

- Podniesienie atrakcyjności turystycznej i wypoczynkowej obszaru LGD;
- Dziedzictwo kulturowe ważnym czynnikiem rozwoju, integracji i promocji obszaru;
- Aktywizacja zawodowa i społeczna mieszkańców obszaru LGD „Dziedzictwo i Rozwój.”

W pierwszym z celów planowane są przedsięwzięcia m.in. propagowanie i zachowanie dziedzictwa przyrodniczego, budowanie i oznakowanie ścieżek dydaktycznych; zachowanie lub odtworzenie, zabezpieczenie i oznakowanie cennego dziedzictwa przyrodniczego i krajobrazowego, w szczególności obszarów objętych poszczególnymi formami, ochrony przyrody, w tym obszarów Natura 2000, renowacja parków wiejskich i miejsc pamięci, przygotowanie i wydanie folderów i innych publikacji na temat walorów przyrodniczych LGD „Dziedzictwo i Rozwój”.

W drugim z celów zaplanowano m.in. takie projekty jak: wytyczenie i oznaczenie ścieżek turystycznych związanych z obiektami zabytkowymi, miejscami historycznymi i miejscami pamięci, odnawianie, eksponowanie konserwacja lub renowacja obiektów zabytkowych, obiektów historycznych, miejsc pamięci zagospodarowanie niewykorzystanych obiektów historycznych na cele publiczne; kształtowanie obszaru przestrzeni publicznej związanych z estetyką i wykorzystaniem na cele turystyczne obiektów zabytkowych, obiektów historycznych, miejsc pamięci; renowacja lokalnych obiektów zabytkowych (przydrożne kapliczki, pomniki, dworki); rewitalizacja budynków wpisanych do rejestru lub ewidencji zabytków użytkowanych na cele publiczne, obiektów małej architektury, lokalnych pomników historycznych i miejsc pamięci, odnawianie elewacji zewnętrznych i dachów w budynkach architektury sakralnej i cmentarzach wpisanych do rejestru lub ewidencji zabytków. Poza tym określono inne działania: utworzenie centrum informacji turystycznej, wydanie broszur, folderów na temat promocji walorów turystycznych, odbudowa, odnowienie lub oznakowanie obiektów wpisanych do rejestr lub ewidencji zabytków, promocja lokalnej twórczości ludowej, kulturalnej i artystycznej

4.2.7. Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Zwoleńskiego na lata 2011 - 2014 z perspektywą do 2018 r.

W dokumencie określono diagnozę stanu środowiska przyrodniczego na terenie powiatu zwoleńskiego, zawierającą charakterystykę poszczególnych komponentów środowiska wraz z ich oceną oraz określono działania mające na celu poprawę stanu aktualnego w zakresie ochrony środowiska. Sformułowano główny cel strategiczny: **Dbłość o środowisko naturalne i zrównoważony rozwój powiatu zwoleńskiego**- „Krajobraz powiatu zwoleńskiego jest mocno zróżnicowany. Liczne tereny posiadają bezcenne walory przyrodnicze. Znajdują się tu płaskie tereny porośnięte łąkami, przechodzące w rozlewiska, jak również zalesione wzniesienia. Niewielkie rzeki strumienie dodają niepowtarzalnego uroku okolicom”). Wymienione i opisane zostały obszary chronione i planowane do objęcia ochroną.

Na terenie powiatu wydzielono:

- 4 rezerwy przyrody o łącznej powierzchni 261,2 ha,
- 1 park krajobrazowy o powierzchni 2 517,1 ha,
- 1 obszar chronionego krajobrazu o powierzchni 3 592 ha,
- użytki ekologiczne o łącznej powierzchni 39,1 ha,
- 1 zespół przyrodniczo-krajobrazowy o powierzchni 22,6 ha,
- 5 obszarów sieci Natura 2000.

Cel długoterminowy do 2018 r.: *Ochrona walorów i zasobów przyrodniczych powiatu*
Zwiększenie spójności systemu przyrodniczego powiatu.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

5.1 RELACJE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMINY.

5.1.1. Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Zwoleń na lata 2007-2015.

Dokument ten zakłada, iż środowisko kulturowe stanowi o istotnej konstrukcji tożsamości społeczności lokalnej, ale i przekłada się na aspekty czysto materialne (np. zyski czerpane z turystyki). Rozwój sektora kultury i turystyki oraz promocja i marketing przyczynią się do budowania obrazu gminy jako miejsca atrakcyjnego dla mieszkańców, turystów oraz inwestorów. Rozwój działalności gospodarczej w sektorze turystyki wpłynie na powstanie nowych miejsc pracy.

Jako działania przyczyniające się do poprawy sytuacji na terenie gminy dokument wymienia:

- promocję i działalność edukacyjną walorów kulturowych i historycznych gminy,
- ochronę dziedzictwa kulturowego,
- odbudowę i renowację zabytków

Szczegółowe cele do realizacji na lata 2007-2015 w dziedzinie ochrony zabytków i dóbr kultury to przede wszystkim:

- renowacja zabytkowych pomników na Cmentarzu Rzymsko – Katolickim przy ul. Cmentarnej w Zwoleniu.
- odnowa budynku „Stara łaźnia” w Zwoleniu .
- odnowa Parku Miejskiego przy Placu J. Kochanowskiego w Zwoleniu (renowacja zadrzewień, krzewów i zieleni. Renowacja Pomnika Męczeństwa i Krzyża Katyńskiego).
- rozbudowa obiektu Muzeum Regionalnego .

5.1.2. Strategia Rozwoju Gminy Zwolenie na lata 2002-2017 (aktualizacja w 2007 r.)

Zaktualizowany dokument w 2007 r. przedstawia charakterystykę i stan Gminy Zwolenie. Szeroko omawia uwarunkowania ochrony środowiska przyrodniczego, dziedzictwo kulturowe, miejsca pamięci narodowej oraz kwestię turystyki. Na terenie gminy występują: 2 rezerwy („Ługi Helenowskie”, „Miodne”, liczne pomniki przyrody (41 pomników przyrody ożywionej), użytki ekologiczne, obszar krajobrazu chronionego „Dolina rzeki Zwolenki” oraz Zespół Przyrodniczo–Krajobrazowy „Sycyna”.

W rozdziale o dziedzictwie kulturowym, wymieniono i opisano sumarycznie najważniejsze zabytki i obszary zabytkowe, zlokalizowane w Gminie Zwolenie (Sycyna- miejsce urodzin Jana Kochanowskiego, kapliczka z 1621 r. w Sycynie, kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu, układ urbanistyczny miasta Zwolenia czy zespół dworsko – parkowy w Jasieńcu Soleckim).

Gmina Zwolenie posiada znaczne walory turystyczne ze względu na wspomniane już cenne dziedzictwo kulturowe, możliwości krajobrazowe, występowanie obiektów przyrodniczych objętych ochroną prawną. Przez teren przebiega wiele oznakowanych szlaków: szlak zielony, żółty, ścieżka rowerowa „Miodne”, ścieżka przyrodniczo- leśna „Miodne”. Planowane było przystąpienie do Zielonego Szlaku Rowerowego Mazowsza. Zwraca się uwaga na rolę Sycyny (obszar parku zabytkowego), która może mieć funkcje: turystyczną, edukacyjną, promocyjną, kulturalną. W 2007 r. określono mocne strony gminy w zakresie ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego: m.in. czyste środowisko przyrodnicze, duża aktywność organizacji społecznych, położenie na obrzeżach Kozińskiego Parku Krajobrazowego.

Jako nadrzędny cel rozwoju gminy Zwolenie przyjmuje się:

„Gmina Zwoleń obszarem inwestycji i przedsiębiorczości gospodarczej, przystanią spokoju i wypoczynku dla spragnionych bogactwa przyrody i miejscowej kultury, sprzyjająca wzrostowi jakości życia mieszkańców”

Gmina posiadając cenne walory środowiska przyrodniczego i bogactwo kulturowe może jak najbardziej wykorzystać je do promocji turystyki, która również przyczyni się do rozwoju gospodarczo – społecznego.

W ramach celów strategicznych i operacyjnych oraz zadań określono m.in.:

Cel strategiczny 3. Rozwój oświaty i kultury.

3.3. Cel operacyjny: *Ochrona dziedzictwa kulturowego.*

3.3.1. Organizacja imprez kulturalno-oświatowych kultywujących miejscową tradycję i kulturę.

3.3.2. Ochrona zabytków kultury materialnej.

3.3.3. Promocja miejsc oraz obiektów zaliczanych do dziedzictwa kulturowego gminy

3.3.4. Stworzenie przejrzystego systemu informacji o istniejących zasobach kulturowych znajdujących się na terenie gminy.

3.3.5. Modernizacja obiektów związanych z dziedzictwem kulturowym.

Cel strategiczny 6. Ochrona środowiska naturalnego

6.1. Cel operacyjny: *Edukacja ekologiczna mieszkańców i estetyzacja wsi.*

6.1.4. Dbalność o estetykę miasta i gminy.

6.3. Cel operacyjny: *Poprawa stanu środowiska naturalnego.*

Cel strategiczny 7. Rozwój turystyki, sportu i rekreacji

7.1. Cel operacyjny: *Rozbudowa bazy turystycznej.*

7.1.2. Wyznaczanie i zagospodarowanie ścieżek rowerowych i pieszych.

7.3. Cel operacyjny: *Utworzenie Centrum Informacji Turystycznej.*

5.1.3. Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Zwoleń na lata 2007- 2015.

Rewitalizacja miasta Zwolenia jest jednym z najważniejszych priorytetów w strategii gminy. Opracowanie Programu Rewitalizacji miało wspomóc działania zmierzające do m.in.

- umożliwienia rehabilitacji istniejącej zabudowy i infrastruktury,
- ochrony wartości historyczno – kulturowych obszaru,
- podniesienia standardów zamieszkania w starej substancji mieszkaniowej.

W analizie SWOT jako mocne strony przedstawiono:

- głębokie tradycje kulturowe,
- istotne zabytki historyczne związane z Janem Kochanowskim,
- istniejące muzeum regionalne,
- prężnie działająca parafia kościoła rzymsko- katolickiego

Słabe strony to przede wszystkim:

- brak wystarczających środków na inwestycje

Szansami dla rozwoju gminy są m.in.:

- rozwój turystyki związanej z Janem Kochanowskim,
- powstanie Centrum Informacji Turystycznej przy Muzeum Regionalnym,
- podniesienie estetyki najważniejszego rejonu miasta,
- wykorzystanie środków funduszy europejskich.

W powiązaniu ze Strategią Rozwoju Gminy Zwoleń najważniejszymi zadaniami w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego były:

- przebudowa wraz z zagospodarowaniem obiektów sakralnych przy Kościele Parafialnym p.w. Podwyższenia Krzyża Św. w Zwoleniu
- rozbudowa obiektu Muzeum Regionalnego z dobudową części ratusza

- Rewitalizacja środowiska społeczno – przyrodniczego – m.in. odnowa Parku Miejskiego przy Placu J. Kochanowskiego w Zwoleniu.
- renowacja Cmentarza Żydowskiego w Zwoleniu,
- renowacja zabytkowych pomników na Cmentarzu Rzymsko – Katolickim przy ul. Cmentarnej w Zwoleniu.

Zaplanowano działania techniczno- materialne w zakresie infrastruktury i przestrzeni:

- zachowanie i ochrona układu urbanistycznego (Renowacja architektonicznych założeń staromiejskich przy Pl. Kochanowskiego wraz z opracowaniem koncepcji urbanistyczno-architektonicznej Starego Miasta)
- ochrona, odtworzenie i realizacja nowych obiektów,
- modernizacja i budowa infrastruktury technicznej,
- wprowadzenie ekologicznych i energooszczędnych technologii realizacji, i wyposażenia obiektów,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego.

5.1.4. Program Ochrony Środowiska dla Gminy Zwoleni na lata 2009- 2012 z perspektywą na lata 2013- 2016.

Dokument przedstawia aktualny stan środowiska, określa hierarchię niezbędnych działań zmierzających do poprawy tego stanu, umożliwia koordynację decyzji administracyjnych oraz wybór decyzji inwestycyjnych podejmowanych przez różne podmioty i instytucje.

Na terenie gminy Zwoleni znajdują się rezerваты „Miodne”, „Ługi Helenowskie”, Obszar chronionego krajobrazu „Dolina Zwolenki”, Zespół Przyrodniczo- Krajobrazowy „Sycyna”, część Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej”, Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk Natura 2000 „Dolina Zwolenki”, Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk „Dolina rzeki Zwolenka” Obszar Specjalnej Ochrony „Ostoja Kozienicka”. Na terenie Gminy Zwoleni występuje 74 pomniki przyrody.

Naczelną zasadą przyjętą w Programie ochrony środowiska dla gminy Zwoleni jest zasada zrównoważonego rozwoju umożliwiająca lepsze zagospodarowanie istniejącego potencjału

gminy (zasobów środowiska, surowców naturalnych, obiektów, sprzętu, jak i ludzi oraz wiedzy).

Nadrzędny cel Programu ochrony środowiska dla gminy Zwoleń sformułowano następująco:

Osiągnięcie zrównoważonego rozwoju gminy Zwoleń, gdzie ochrona środowiska i jego walory stanowią nierozłączną część procesów rozwojowych

Priorytet 3 Ochrona środowiska przyrodniczego i kulturowego.

5.1.5. Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta i Gminy Zwoleń w jej granicach administracyjnych z 1999 r.

W Studium zostało przedstawione środowisko kulturowe: obiekty wpisane do rejestru zabytków i proponowane do wpisania.

Określono w nim najważniejsze działania zmierzające do poprawy stanu środowiska przyrodniczego i kulturowego.

5.1.6. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta Zwoleń został uchwalony w dniu 25.11.2003r., uchwałą nr XIII/95/2003 Rady Miejskiej w Zwoleniu. Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 7.

Na obszarach stref ujętych w § 6 ust.3-27 obowiązują następujące wymogi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- ochronie prawnej podlegają obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków, tj. kościół parafialny p.w. Podniesienia Krzyża w Zwoleniu z kaplicą cmentarną oraz park (podworski) w Zwoleniu do granicy administracyjnej ze Strykowicami Górnymi;
- za obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską, uznaje się: cmentarz przykościelny – ustanawia się 100 m strefę ochrony konserwatorskiej wokół obiektu, drzewostan prowadzący na cmentarz przykościelny, cmentarz katolicki - ustanawia się 150 m strefę ochrony konserwatorskiej, cmentarz żydowski /kirkut/, kapliczkę na ul. Radomskiej - ustanawia się 50 m strefę ochrony konserwatorskiej, kompleks zabudowy Technikum Rolniczego w granicach parceli;

- wszelkie prace i roboty przy zabytkach oraz w obrębie stanowisk archeologicznych i ich stref ochrony, prace archeologiczne i wykopaliskowe wolno prowadzić tylko za zezwoleniem właściwych służb konserwatora zabytków;
- bez zezwolenia właściwych służb konserwatorskich nie wolno zabytków przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian;
- ustala się strefę ochrony konserwatorskiej układu urbanistycznego dla krajobrazu kulturowego centralnej części miasta Zwoleń, w granicach według rysunku planu;
- w strefie ochrony konserwatorskiej ochronie podlega układ urbanistyczny, to jest historyczny układ rynku z wybiegającymi z jego naroży ulicami wraz z drzewostanem parkowym oraz zabudową pierzei rynku /do dwóch kondygnacji/, parterową zabudową ulicy Krakowskiej i Staropuławskiej, jak również pojedyncze obiekty o charakterze zabytkowym, według szczegółowych postulatów służb konserwatorskich;
- gabaryty i charakter nowej zabudowy w strefie ochrony konserwatorskiej powinien być dostosowany do skali urbanistycznego zespołu zabytkowego oraz posiadać cechy rodzimej architektury, z zastosowaniem wytycznych i postulatów służb konserwatorskich;
- w strefie ochrony konserwatorskiej działania inwestycyjne prowadzi się w porozumieniu i po akceptacji służb konserwatorskich, według obowiązujących przepisów szczególnych i odrębnych .

Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego miasta Zwoleń uchwalona została dn. 29.01.2009 r. uchwałą nr XXXIII/264/2009 Rady Miejskiej w Zwoleniu. Dotyczy terenów o funkcji mieszkalnictwa jednorodzinnego i komunikacji lokalnej, zlokalizowanych w rejonach ulic: Armii Krajowej, Wojska Polskiego, Żeromskiego i Słowackiego. Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 8.

Ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

- W przypadku lokalizacji nowych inwestycji związanych z wykonywaniem robót ziemnych we wskazanych przez odpowiedni organ rejonach zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych, projekty tych inwestycji należy uzgadniać z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków lub organem działającym w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną.

- Poza rejonami, o których mowa w ust. 1, w przypadku odkrycia podczas robót ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, należy:

a/ wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
b/ zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;
c/ niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków lub organ działający w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną, a jeśli nie jest to możliwe, Burmistrza Zwolenia.

- Zgodnie z przepisami prawa o ochronie dóbr kultury, wstrzymanie robót, o którym mowa w ust. 2 pkt a/ winno trwać do czasu uzyskania decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków (lub organu działającego w jego imieniu zgodnie z właściwością terytorialną) o sposobie dalszego postępowania z odkrytym przedmiotem, lub w razie nie dokonania przez konserwatora odpowiednich oględzin przedmiotu – nie więcej niż 5 dni.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Zwolen uchwalony został dn. 25.11.2003r., uchwałą nr XIII/96/2003 Rady Miejskiej w Zwoleniu. Ochrona dziedzictwa kulturowego została ujęta w § 8.

Na obszarach stref ujętych w § 6 ust.3-18 obowiązują następujące wymogi w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego:

- ochronie prawnej podlegają obiekty i obszary wpisane do rejestru zabytków, tj.: w Jasieńcu Soleckim park pałacowy założony około połowy XIX wieku oraz kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP ze strefami ochrony konserwatorskiej , resztówka zespołu dworskiego w Sycynie z przełomu XIX i XX wieku .
- za obiekty i obszary objęte ochroną konserwatorską , uznaje się min.: kapliczkę i krzyż przydrożny we wsi Koszary ze strefą 50 m , kapliczkę we wsi Męciszów ze strefą 50 m, dwa krzyże przydrożne we wsi Strykowice Górne ze strefami 50 m.
- wszelkie prace i roboty przy zabytkach oraz w obrębie stanowisk archeologicznych i ich stref , prace archeologiczne i wykopaliskowe ,wolno prowadzić tylko za zezwoleniem właściwych służb konserwatora zabytków.
- bez zezwolenia właściwych służb konserwatorskich nie wolno zabytków przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian.

- gabaryty i charakter nowej zabudowy w strefie ochrony konserwatorskiej powinien byc dostosowany i posiadac cechy rodzimej architektury.
- w strefie ochrony konserwatorskiej dzialania inwestycyjne prowadzi sie w porozumieniu i po akceptacji sluzb konserwatorskich, wedlug obowiazujacych przepisow szczegolnych i odrębnych.

5.2. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW ORAZ ANALIZA STANU DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

5.2.1. Charakterystyka Miasta i Gminy Zwoleni.

Miasto i Gmina Zwoleni w powiecie zwoleniskim usytuowana jest w poludniowo-wschodniej czesci wojewodztwa mazowieckiego. Sasiaduje od polnocy z gminami Pionki i Policzna; od zachodu z gminami Gozd i Tczow; od poludnia z gminami Kazanow i Ciepeliow, od wschodu z gminami Przytek i Chotcza. Gmina zajmuje obszar 160,12 km², zamieszkuje ja 15 687 mieszkancow, w mieście Zwoleniu 8 418. W sklad gminy wchodzi 28 solectw i miasto (54 miejscowosci). Odleglosc od Radomia wynosi ok. 30 km, od Warszawy ok. 100 km. W Zwoleniu krzyzujaj sie drogi krajowe: nr 12 Radom- Lublin oraz nr 79 Warszawa-Sandomierz. Układ komunikacyjny uzupełniają: droga wojewodzka nr 787 Pionki Zwoleni oraz drogi powiatowe i gminne.

Przyroda

Gmina Zwoleni polozona jest w Regionie Nizu Środkowoeuropejskiego, w obszarze Nizin Środkowopolskich, w obrębie Wzniesien Poludniowo – Mazowieckich, we wschodniej czesci Rowniny Radomskiej na pograniczu Niziny Mazowieckiej i Wyżyny Malopolskiej. Teren jest rowniny (rownina denudacyjna), płaski (z wydmami w polnocnej i poludniowej czesci gminy. Siec rzeczna o charakterze nizinnym tworza rzeki: Zwolenka, lewobrzeżny doplyw Wisly- bioraca swój początek na terenie gminy Zwoleni, Piątkowy Stok- doplyw Zwolenki i Plewka. Gmina Zwoleni jest gminą miejsko – wiejską o charakterze rolniczym. Uzytki rolne stanowia ok. 70% powierzchni gminy. Gmina Zwoleni posiada srednia lesistosc. Lasy na obszarze gminy zajmują 25,6% ogolu powierzchni gminy. Nie wystepuje ciezki przemysl. Sa to w wiekszosci grunty Lasow Państwowych Nadleśnictwa Zwoleni. Najwiekszy i najcenniejszy jest kompleks leśny w polnocno- zachodniej czesci gminy. Łaczy sie on z mniejszym obszarem leśnym w poludniowo- zachodniej czesci gminy na wschod od Karolina. Te dwa kompleksy wchodzi w sklad leśnego kompleksu promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej”

Obiekty i obszary objęte ochroną:

- Na terenie Puszczy Kozienickiej, w części wchodzącej w obszar gminy Zwoleń utworzono Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina Zwolenki”. Teren ten, zwłaszcza w środkowym i dolnym biegu rzeczki, odznacza się szczególnie dużymi walorami przyrodniczymi i krajobrazowymi. Rzeka, silnie meandrując w wąskiej dolinie, tworzy malownicze zakola. W dolinie rzeczki, posiadającej liczne torfianki, ukształtował się niepowtarzalny układ specyficznych środowisk, nie występujących w innych dolinach rzecznych w regionie.
- Zespół Przyrodniczo–Krajobrazowy „Sycyna”, utworzony w 2003 r. Zespół ma powierzchnię 22,6 ha (z otuliną o powierzchni 48,4 ha). Ochroną objęto pozostałości dawnego założenia parkowo-dworskiego oraz fragment rzeki Sycynki stanowiącej prawobrzeżny dopływ Zwolenki.
- Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk „Dolina Zwolenki” (obszar sieci Natura 2000)
- Rezerwat „Ługi Helenowskie” utworzony w 1985 r. o powierzchni 93,56 ha, znajduje się na terenie nadleśnictwa Zwoleń. Ochroną objęte są rzadkie siedliska torfowiskowe.
- Rezerwat „Miodne” o powierzchni 20,38 ha utworzony w 1985 r., znajduje się na terenie gminy Zwoleń. Ochronie podlega fragment lasu mieszanego z naturalnym skupiskiem buka.
- Północno-zachodni fragment powiatu zwoleńskiego znajduje się w obszarze Kozienickiego Parku Krajobrazowego. Z terenem Parku w dużej części pokrywa się obszar Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Puszczy Kozienickiej”. Został utworzony w 1994 roku na powierzchni 29 927 ha na terenie Nadleśnictwa Kozienice i części nadleśnictw Radom i Zwoleń.
- Użytki ekologiczne zajmują powierzchnię 39,7 ha. Znajdują się na terenie nadleśnictwa Zwoleń w części zachodniej i północnej
- Występuje 41 pomników przyrody.

Turystyka

W ciągu ostatnich lat nastąpił znaczny rozwój ruchu turystycznego i kulturowego w obrębie powiatu zwoleńskiego, jak i samej gminy Zwoleń. Dziedzictwo historyczne związane z Janem Kochanowskim stało się produktem turystycznym. Pamięć dokonań największego polskiego poety doby renesansu związana jest nieodłącznie z Sycyną - miejscem narodzin poety czy Zwoleniem nekropolią rodu Kochanowskich. Miejsce te obok Czarnolasu w gminie Policzna stały głównymi punktami na siatce szlaków w powiecie i gminie Zwoleń.

Najważniejsze szlaki:

- Szlak zielony- 57.5 km;
Głusiec - Opactwo - Sieciechów - Garbatka - Krępiec - Pionki PKP - Mireń - Sucha - gajówka Miodne - Koszary – Zwoleń. *Szlak atrakcyjny przyrodniczo. Przebiega południowym fragmentem puszczy kozienickiej przez rezerwat „Miodne”. Na koniec pozostają zabytki Zwolenia*
- Szlak żółty- 20.8 km;
Czarnolas - Policzna - Sucha - Linów - nadleśnictwo Zwoleń (Miodne PKS) *Szlak im. Jana Kochanowskiego, wyznakowany w 1980 r. – biegnie południową częścią Puszczy Kozienickiej, rezerwatem „Miodne”. Na trasie: Muzeum Jana Kochanowskiego w Czarnolesie, zabytki w Czarnolesie i Policznie oraz inne ślady związane z Janem Kochanowskim.*
- Szlak niebieski- 107 km;
Janowiec - Polesie Wojszyńskie - Leokadiów - Czarnolas - Garbatka - Kociołki - Kozienice - Łuczynów - Chodków - Studzianki Pancerne - Trzebień - Magnuszew – Mniszew. *Szlak wyznakowany jest przez nieżyjącego już dziś działacza radomskiej turystyki, Witaliusza Demczuka. Poza atrakcjami przyrodniczymi na trasie występują liczne, interesujące zabytki architektury: w Janowcu, Gródku, Czarnolesie, Kozienicach, Trzebieniu i Magnuszewie.*
- Szlak rodu Kochanowskich jako projekt został zrealizowany w 2014 r. w partnerstwie przez Parafię Rzymskokatolicką p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu, Diecezję Radomską, Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu, Gminę Zwoleń, Powiat Zwoleński. *Obejmuje on sześć kościołów (m.in. w Radomiu, parafialny w Przytyku i w Skrzynnie), zespół dawnego Opactwa Benedyktynskiego w Sieciechowie, zespół dworski Kochanowskich w Czarnolesie (XIX w.), obelisk w Sycynie (1621 r.),*

park podworski (XVIII-XIX w.), zespół dworski w Zameczku k. Przytyka (XIX w.) oraz wieś Kochanów.

- W ramach projektu pn. „Sycyna – wokół gniazda ojczystego Jana Kochanowskiego”, zrealizowanego w 2014 r. przez Powiat Zwoleński, wyznaczono wielofunkcyjny szlak turystyczny obejmujący tereny doliny Scynki i Doliny Zwolenki (Natura 2000)
- Szlak Książąt Mazowieckich obejmuje całe historyczne Mazowsze. Odwołuje się do wspólnej dla ponad 100 miejscowości historii (w tym Zwolenia), gdy Mazowsze przez 300 lat było niezależnym księstwem. Łączy miejscowości, w których pozostały pamiątki w postaci zabytków architektury takich jak: zamki, grody oraz zabytki sztuki i bogata tradycja.
- Szlak zielony- rowerowy- 38,4 km

Trasa: Brzoza – Przejazd – rez. Zagożdżon – Augustów – Pionki – Suskowola – Sucha – Koszary – Zwoleń.

- Szlak niebieski- rowerowy- 50,35 km

Świerże (prom) – rez. Gózdź – Cztery Kopce – rez. Zagożdżon – Augustów – Januszno – Żytkowice PKP – Brzustów – Anielówka – Jedlanka - Zwoleń

- Szlak czerwony- rowerowy, będący przedłużeniem szlaku czerwonego biegnącego przez ponad 300 km poprzez ziemię radomską. Łączy ze sobą dwa obszary turystyczne: Puszcę Koziennicką oraz obszar Natura 2000 doliny Zwolenki i rzekę Iłżankę.

Władysławów- Filipinów- Strykowice Błotne- Zwoleń- Zielonka- Mierzączka- 14,8 km

- Szlak konny

Podzagajnik Las- Mostki- Piątkowy Stok- Osiny- Zwoleń- 10, 5 km

Tablice informacyjne na rynku w Zwoleniu

Tablica informacyjna w Jasieńcu Soleckim

Kultura

W Gminie Zwoleni działają stowarzyszenia, które mają na celu troskę o dziedzictwo kulturowe. Gmina Zwoleni należy do stowarzyszenia Lokalnej Grupy Działania „Dziedzictwo i Rozwój” Stowarzyszenie działając na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, uwzględnia ochronę oraz promocję środowiska naturalnego, krajobrazu i zasobów historyczno- kulturowych, rozwój turystyki oraz popularyzację i rozwój produkcji wyrobów regionalnych. Stowarzyszenie oświatowe Sycyna upowszechnia twórczość Jana Kochanowskiego i historię Sycyny. W Zwoleniu i Sycynie odbywają się coroczne imprezy kulturalne o zasięgu regionalnym i ponadregionalnym (Imieniny Pana Jana, Dni Jana Kochanowskiego).

5.2.2. RYS HISTORYCZNY MIASTA I GMINY ZWOLEŃ.

Zarys historii administracyjnej Miasta i Gminy Zwoleni.

W okresie I Rzeczypospolitej teren obecnej gminy Zwoleni położony był na terenie ziemi sandomierskiej w powiecie radomskim. Powiat ten utworzono w ziemi sandomierskiej w drugiej połowie XIV wieku w okresie reform administracyjnych Kazimierza III Wielkiego. Od 1471 roku (reformacja administracyjna Kazimierza Jagiellończyka) obszar gminy znajdował się w granicach administracyjnych województwa sandomierskiego. W 1571 roku król Zygmunt August wydzielił ze starostwa radomskiego grodowego, niegrodowe starostwo zwoleni, które obejmowało miasto Zwoleni, folwark zwoleni, Bartodzieje, Rawicę, Suchą, Suską Wolę. W 1 połowie XVII wieku wyłączono z niego Rawicę, a dołączono Tczów. Kolejno starostami zwolenimi byli: Jan Bogusz, Bernard Bogusz, Krzysztof Bogusz, Anna z Bobrku, Mikołaj Oleśnicki, Jan Karol Tarło, Stanisław Witkowski, Marcin Nieborowski, Jan Rzepecki, Anna Kozicka, Stefan Petru, Jakub Chalapiński, Stanisław Chomętowski, Dorota Chomętowska, Adam Tarło i Józef Potkański. W 1767 roku starostwo zwoleni za zgodą

króla Stanisława Poniatowskiego wykupił Kanut Dłuski, który był jego właścicielem do 1802 roku. Po III rozbiórce teren gminy Zwoleń znalazł się w granicach Królestwa Galicji i Lodomerii jako ziemie Galicji Zachodniej monarchii habsburskiej, w cyrkule radomskim. Dawne dobra królewskie zaborca sprzedał lub przejął jako rządowe. Po bitwie pod Raszynem, 19 kwietnia 1809 roku i podpisaniu pokoju w Schonbrunn 14 października 1809 roku, ziemie Galicji Zachodniej włączone zostały do Księstwa Warszawskiego. Do roku 1815 teren dzisiejszej gminy Zwoleń znajdował się w departamencie radomskim w Księstwie Warszawskim. Po podpisaniu pokoju wiedeńskiego w 1815 roku terytorium dzisiejszej gminy Zwoleń wszedł w skład Królestwa Polskiego w województwie sandomierskim, obwodzie radomskim i powiecie kozienickim. Reformy administracyjne przeprowadzone po 1837 roku w Cesarstwie Rosyjskim zmieniły przynależność przedmiotowego obszaru do guberni sandomierskiej w powiecie radomskim i obwodzie radomskim. Po utworzeniu guberni radomskiej w 1844 roku w Cesarstwie Rosyjskim teren ten znajdował się w granicach guberni radomskiej w powiecie radomskim okręgu kozienickiego. W latach 1867-1918 znajdował się w guberni radomskiej i powiecie kozienickim. W skutek represji po powstaniu styczniowym Zwoleń utracił prawa miejskie w 1870 roku. Po odzyskaniu niepodległości gmina Zwoleń weszła w skład województwa kieleckiego w powiecie kozienickim. Prawa miejskie odzyskał Zwoleń w 1925 roku. W czasie II wojny światowej teren gminy należał do Generalnej Guberni w dystrykcie radomskim. Po 1945 roku teren gminy wraz z miastem Zwoleń należał administracyjnie do powiatu kozienickiego w województwie kieleckim. Od 1954 roku i wprowadzeniu Gromadzkich Rad Narodowych teren gminy funkcjonował w powiecie zwoleńskim gromadzie Strykowice w województwie kieleckim. W roku 1970 powstała gromada Zwoleń. Trzy lata później powstała gmina Zwoleń i wydzielone miasto Zwoleń jako odrębna jednostka terytorialna dotychczasowego miasta funkcjonującego w powiecie zwoleńskim. W 1975 roku reformą administracyjną zniesiono powiaty a Gmina Zwoleń po kolejnej znalazła się w województwie radomskim i funkcjonowała jako nowa jednostka terytorialna Miasto i Gmina Zwoleń. Reforma administracyjna w 1999 roku zmieniła przynależność administracyjną Miasta i Gminy Zwoleń, która weszła w skład województwa mazowieckiego w powiecie zwoleńskim.

Historia Miasta i Gminy Zwoleń.

Najstarsze ślady osadnictwa na terenie ziemi zwoleńskiej pochodzą z epoki paleolitu i noszą ślady pobytu człowieka neandertalskiego. We wczesnym okresie monarchii piastowskiej obszar ten znajdował się na terenie kasztelanii sieciechowskiej. Rozwój gospodarczy, powstawanie sieci osadniczej we wczesnym średniowieczu zawdzięczały istnieniu traktowi handlowemu Radom –Sieciechów. Spory dynastyczne w łonie monarchii piastowskiej na przełomie XII i XIII wieku, najazdy ruskie i mongolskie oraz zniszczenie

Sieciechowa przyczyniły się do zahamowania osadnictwa na omawianym terenie oraz wzmocnienie Radomia jako grodu centralnego dla ziemi zwoleńskiej. Początek rozwoju gospodarczego i politycznego ziemi zwoleńskiej w XIV stuleciu nastąpił wraz z panowaniem Władysława Łokietka (1305-1333) którego reformy administracyjne związały Zwoleń z Radomiem jako stolicą powiatu w ziemi sandomierskiej. Najazdy Litwinów w 2 połowie XIV wieku i zniszczenie grodów obronnych wzdłuż Wisły wymusiło lokalizację nowych osad i powstanie nowych traktów we wschodniej części Puszczy Jedleńskiej. Kluczowe znaczenie miało otwarcie szlaku handlowego z Rusią Halicką i nowa lokacja Radomia na prawie magdeburskim w 1364, który stał się prężnym ośrodkiem władzy. Trakt handlowy łączący Ruś Halicko –Włodzimierską ze Śląskiem przebiegający przez Lublin do Radomia stał się nową osią osadniczą na omawianym terenie w XIV stuleciu.

Położenie na trakcie handlowym przyczyniło się do powstania miasta Zwoleni. Został on lokowany na prawie magdeburskim przez Władysława Jagiełłę (1386-1434) 20 lutego 1425 roku na terenie wsi Gotardowa Wola, a wójtem został kasztelan łęczycki Jan Cielątko z Lisina. 2 połowa XV wieku była okresem rozwoju miasta potwierdzone pierwszym przywilejem. W 1488 roku Kazimierz Jagiellończyk (1447-1492) umożliwił utworzenie w Zwoleniu dwóch jarmarków rocznie na Boże Ciało i Święto Podwyższenia Krzyża Świętego. Z lat 80-siątych XV stulecia pochodzą informacje dotyczące istnienia w Zwoleniu kościoła p.w. Św. Krzyża i św. Katarzyny. Od 1494 roku w mieście działała szkoła parafialna, która z czasem osiągnęła wysoki poziom. Wiele dzieci mieszczan trafiało do Akademii Krakowskiej. W Tym czasie w mieście było około 1000 mieszkańców. Wiek XVI przyniósł największy rozwój miasta pomimo pożarów w latach 1546 i 1558, które zniszczyły dużą część jego zabudowy. Dzięki decyzjom królewskim i zwolnieniom podatkowym możliwa była jego odbudowa. Po 1558 roku zaczęto budowę murowanego kościoła, następnie ratusza. W 2 połowie XVI wieku Zwoleń liczył 1650 mieszkańców, podlegał władzy starostów radomskich. W 1597 roku wybudowano szpital dla ubogich wraz z kościołem św. Anny pełniącego funkcję kościoła szpitalnego stanowiącego prepozyturę, na czele której stanął ksiądz Stanisław z Mościsk. Rejestr z 1554 roku wymienia w Zwoleniu: 16 szewców, 8 kołodziejów, 7 rzeźników. W 1555 roku miasto uzyskało prawo zezwalające na powstanie cechów rzemieślniczych. W 1557 zezwolono na utworzenie trzeciego jarmarku na dzień św. Magdaleny. XVI stulecie to początek osadnictwa żydowskiego na ziemi zwoleńskiej. Piątego marca 1587 Żydzi zwoleńscy zostali zrównani w prawie handlu z mieszczanami zwoleńskimi. Przywileje te potwierdzone zostały w 1591 roku. Ważnym aktem prawnym mającym znaczenie w rozwoju miasta był dokument wydany w 1571 roku przez Zygmunta Augusta wyodrębniający ze starostwa radomskiego Zwoleń, Bartodzieje, Rawicę, Suchą, Suską Wolę oraz Tczów i utworzenie z nich starostwa zwoleńskiego, przekazany we władanie Janowi Boguszowi, podkomorzemu lubelskiemu.

Teren starostwa został powiększony w 1591 roku o Brzezinki. Pomimo pożaru w 1615 roku liczba ludności nie spadła drastycznie i wynosiła w 1 połowie XVII stulecia około 2400 mieszkańców. Miasto rozwijało się m.in. dzięki przywilejom cechowym Zygmunta III Wazy.

2 połowa XVII wieku to okres całkowitego upadku miasta spowodowanego wojną polską - szwedzką oraz epidemią dżumy, która wybuchła w 1652 roku. Największe straty zanotował Zwoleń na przełomie 1656/1657 roku. Wskutek zniszczeń dokonanych przez Szwedów, wojska księcia siedmiogrodzkiego Jana Rakoczego oraz przemarszu wojsk polskich, jak również pożaru, w 1659 roku, Zwoleń zanotował 50 %-wy spadek liczby ludności. Tragiczny obraz sytuacji Zwolenia dopełniły wojny domowe i walki stronnictw politycznych po abdykacji Jana Kazimierza: rokoszu Lubomirskiego oraz konfederacji gołąbskiej. Teren ziemi zwoleńskiej stał się widownią walk wojsk królewskich i jego antagonistów dowodzonych przez Jerzego Sebastiana Lubomirskiego; następnie pomiędzy profrancusko nastawionym stronnictwem pod wodzą hetmana wielkiego koronnego Jana Sobieskiego oraz wojskami królewskimi o orientacji prohabsburskiej. 23 sierpnia 1671 w Zwoleniu odbył się zjazd antykrólewski pod wodzą Krzysztofa Grzymułtowskiego. Rok później 7 grudnia 1672 roku udające się w kierunku Łowicza wojska Jana Sobieskiego usunęły ze Zwolenia konfederatów gołąbskich. Lata 80-te i 90 -te XVII wieku to okres względnej stabilizacji i rozwoju miasta, co zostało potwierdzone przez przywileje królewskie wydane przez Jana III Sobieskiego (1674-1696) 20 listopada 1679 roku oraz przywileje dla zwoleńskich Żydów. Otwarto też nowy jarmark ustanowiony na 15 sierpnia. Elekcja dynastii saskiej wprowadziła Rzeczpospolitą Obojga Narodów w orbitę ambicji politycznych dynastii Wettinów. Sytuacja gospodarcza i polityczna wiązała się ściśle z prowadzoną przez Wettinów wojną północną z lat 1701-1721. Szwedzi, w 1702 roku zrabowali mieszkańców i spalili część zabudowy. W latach 30-tych XVIII stulecia Zwoleń zamieszkiwało 750 osób, a znaczna część miasta nie była zagospodarowana. Zwoleń uzyskał pozwolenie na cztery dodatkowe jarmarki 9 stycznia 1723 roku. 17 XII 1748 roku król August III (1733-1765) potwierdził prawa Żydów zamieszkałych w Zwoleniu. Druga połowa XVIII przyniosła wzrost liczby ludności z 930 osób w 1766 do 1050 w końcu wieku. Zwiększyło się znaczenie ludności żydowskiej, która przejęła wykonywanie wybranych zawodów rzemieślniczych a jej przywileje potwierdził dokument Stanisława Augusta Poniatowskiego wydany 9 czerwca 1765 roku. Miasto rozwijało się dzięki zniesieniu prawa propinacji. W 1767 roku powołano szkołę parafialną dzięki proboszczowi Stanisławowi Miniockiemu. 27 listopada 1787 roku powołano dla Radomia i Zwolenia Komisję Dobrego Porządku.

Po III rozbiorze Zwoleń znalazł się w granicach Cesarstwa Austrii. W okresie wojen napoleońskich na przełomie czerwca i lipca armia polska prowadziła działania zaczepne i wyparła Austriaków z miasta. Na początku lipca z wojskami polskimi stacjonował

w Zwoleniu księżę Józef Poniatowski oraz generał Jan Henryk Dąbrowski. Na mocy pokoju zawartego z Austrią w Wiedniu Zwolen włączono do Księstwa Warszawskiego. W okresie powstania listopadowego miasto zostało dotkliwie zniszczone przez Rosjan. Na przełomie lutego i marca 1831 trwały walki o Zwolen. W marcu nastąpiła kontrofensywa wojsk polskich i koncentracja korpusu gen. Józefa Sierowskiego. Stacjonował tu 11 pułk piechoty pod dowództwem Franciszka Młokosiewicza. W sierpniu 1831 klęskę powstania dopełniła epidemia cholery przez którą śmierć poniosło 80 mieszkańców miasta. Pomimo upadku powstania miasto przeżywało rozwój. Na przełomie lat 30 i 40 –tych XIX stulecia oddano do użytku drogę Zwolen –Puławy, wybrukowano rynek miejski, powstała pierwsza apteka. Rozwoju miasta nie zahamowała epidemia cholery, która wybuchła w 1864 roku. W przeddzień wybuchu powstania styczniowego liczba ludności miasta wynosiła ok.3 tys. osób. W okresie powstania styczniowego najintensywniejsze działania powstańcze miały miejsce w marcu 1863 roku. Powstańcy pod dowództwem majora Dionizego Czachowskiego czwartego marca 1864 roku zajęli Zwolen. Walki trwały do końca kwietnia wiążąc siły rosyjskie na terenie Puszczy Koziennickiej. Dotkliwie straty zadali Rosjanom Polacy 15 maja 1864 roku, kiedy to garnizon rosyjski uciekł przed Polakami. Po upadku powstania Zwolen stracił w 1869 roku prawa miejskie. W 1899 powołano Ochotniczą Straż Pożarną. W końcu XIX stulecia liczba ludności wynosiła 6011 osób, otwarto bibliotekę miejską i szkołę dwuklasową dla dziewcząt. W okresie I wojny światowej wojska niemieckie zajęły Zwolen 8 października 1914 roku, a 19 października przez miasto przeszły legionści I Brygady pod dowództwem majora Edwarda Rydza Śmigłego. Uczestniczyły one w bitwie pod Laskami i Anielinem dowodzonej przez brygadiera Józefa Piłsudskiego. W 1915 roku Zwolen ponownie opanowali Niemcy przekazując zarząd nad miastem Austriakom. Mieszkańcy Zwolenia odpowiedzieli na apel nowoutworzonych Polskich Sił Zbrojnych i włączyli się licznie w walkę zbrojną zakończoną odzyskaniem przez Polskę niepodległości w 1918 roku.

W początkach II Rzeczypospolitej miasto zamieszkiwało 7198 osób. 10 czerwca 1925 roku Zwolen odzyskał prawa miejskie. Urząd pierwszego burmistrza sprawował Stanisław Musielewicz. W 1931 roku liczba mieszkańców wynosiła 8757 by wzrosnąć do liczby 9500 w 1939 roku. Druga wojna światowa przyniosła ogromne straty państwu polskiemu, a w Zwoleniu zagładę ludności żydowskiej oraz ogromne zniszczenia materialne. Już we wrześniu 1939 roku miasto zostało zbombardowane. W końcu października rozpoczęły się tworzyć zręby organizacji konspiracyjnych. Na przełomie 1941/1942 w Zwoleniu powstało getto, którego ostateczną likwidację przeprowadzono 29 września 1942 roku. Jego mieszkańców wywieziono do Treblinki. Obrazu zniszczeń dopełniły mordy na ludności polskiej jakich dopuszczali się Niemcy w 1944 roku. W styczniu tego roku aresztowano Józefa Cieszkowskiego i Władysława Kaczyńskiego dowódców zwoleńskiego oddziału Armii

Krajowej. Licznie rozstrzeliwano ludność cywilną. 7 kwietnia 1944 roku podczas publicznej egzekucji rozstrzelano 20 osób. W maju aresztowano członków zwoleńskiej AK. W odwecie za działalność partyzancką Niemcy 19 czerwca 1944 roku zamordowali 42 osoby. W wyniku pacyfikacji okolic Zwolenia 21 czerwca tego roku zamordowano 26 osób. Sytuacja polityczna, która nastąpiła wraz z końcem II wojny światowej usytuowała Polskę na blisko pół wieku w radzieckiej strefie wpływów.

Historia miasta Zwolenia z uwzględnieniem rozwoju przestrzennego i urbanistycznego.

W dziejach Zwolenia można wyszczególnić 4 podstawowe fazy rozwoju przestrzenno-urbanistycznego. I faza: od lokacji w 1425 r. – do pocz. XIX w. II faza: XIX w.- do wybuchu I wojny światowej w 1914 r. III faza: okres międzywojenny i II wojnę światową, IV faza: od zakończenia II wojny światowej.

I faza

W 1425 roku Zwoleń uzyskał przywilej założenia miasta na prawie magdeburskim na gruntach wsi Gotardowa Wola. Miasto powstało na prawym brzegu rzeki Zwolenki, na terenie lekko opadającym ku północy i wschodowi z uwzględnieniem głównego szlaku Radom- Kazimierz i Kozienice- Kraków. Osadnictwo zwoleńskie ograniczały warunki terenowe: bagniste doliny Zwolenki (od północy) i Piątkowego Stoku (od południa). Na to została nałożona regularna siatka planu miasta. Powstał układ szachownicowy z prostokątnym rynkiem w kierunku wschód- zachód (prawdopodobnie powtarzał on dawny plac targowy wsi Gotardowa Wola), wychodzącymi z jego naroży ulicami, prostokątnymi, wydłużonymi działkami. Nazwy ulic wymienione są w dokumencie z 1567 roku: ul. Kościelna, Szewska, Krakowska, Tylna, Tatkowska, Bartodziejska i Radomska. Zwoleń był miastem otwartym, handlowym. Przy rynku występowała zwarta, parterowa zabudowa, poza nim rozproszona wzdłuż ulic miejskich. Wszystkie budynki były wykonane z drewna, w tym kościół parafialny i dom urzędniczy (ratusz). W 1532 roku posiadał 166 domów, w 1564 roku- 221 domów, w 1567 roku 245 domów. Istniały młyny, postrzygalnia sukna, karczma i łaźnia. Dynamicznie rozwijała się zabudowa przy ul. Radomskiej (główny szlak wschód- zachód), o czym świadczy wybudowanie w końcu XVI w. kościoła św. Anny i szpitala, jak i w kierunku na Kraków i Kazimierz (ul. Lubelska). W części południowej miasta ukształtował się obszar zamieszkały przez Żydów wraz z bożnicą. Zwoleń sąsiadowało z wsiami Strykowice Duże i Małe Zielonka, Sycyna, Barycz i Bartodzieje. W 1559 roku został w dużej części zniszczony w wyniku pożaru. Spłonął pierwszy kościół zwoleński, dom urzędniczy i większość zabudowy miejskiej. Po pożarze jednym z pierwszym wzniesionych budynków był murowany kościół

parafialny istniejący do dziś (1560-1595), następnie murowany ratusz. Miejskie domy drewniane odbudowano. Mimo pożarów (następny zdarzył się w 1615 roku) pierwsze półwiecze XVII wieku było najlepszym okresem w rozwoju miasta. W 1629 roku Zwoleń posiadał już 330 domów. Zwoleń miał dwa kościoły (kościół parafialny i św. Anny przy szpitalu), drewniany ratusz (murowany uległ zniszczeniu w wyniku pożaru), szpital, trzy młyny, browar z łaźnią i dworek królewski. W mieście utworzono cech rzemieślniczy skupiający rzemieślników o różnych profesjach. Miasto było przede wszystkim ośrodkiem rzemieślniczym produkującym na potrzeby ludności lokalnej.

Najazd wojsk szwedzkich spowodował upadek miasta i stagnację nie tylko ekonomiczną, ale i przestrzennie - urbanistyczną. Aż do początku XIX wieku zabudowa miejska nie przekroczyła granic miasta, ukształtowanego od XV do-1 połowy XVII wieku. Liczna domów zmniejszyła się znacznie. W 1728 roku było 169 domów. W 1754 roku częściowo spłonął kościół parafialny. Ówczesny ks. Potkański odbudował świątynię i wystarał się o nowe wyposażenie. W wyniku kolejnego pożaru w 1800 roku zniszczonych zostało 105 domów oraz kościół św. Anny wraz ze szpitalem i budynek ratusza, który już nie został odbudowany. Po potopie szwedzkim zwiększył się jedynie napływ ludności żydowskiej, która uzyskała wiele przywilejów. W 1 połowie XVIII wieku powstawały pierwsze mieszkalne budynki murowane, wznoszone przez zamożne rodziny żydowskie.

II faza

Pierwsze lata XIX wieku nie przyczyniły się do wzbogacenia się miasta. Nie powstawały żadne urzędy miejskie. Ruch budowlany był ograniczony do inwestycji mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Mieszczanie – Polacy przestawali zajmować się handlem i rzemiosłem, przeszli do zajęć rolniczych. Cały handel przejęli Żydzi. Miasto nie rozbudowywało się zupełnie. W 1820 roku było 12 budynków murowanych i 206 drewnianych. W 1830 roku obszar miasta powiększył się, co stawiało go w rzędzie innych znacznych (pod względem obszaru) miast w regionie: Iłży, Solca nad Wisłą, Opoczna, Wierzbicy, ale nie wpłynęło to na rozwój miasta. Zwoleń pod względem obszaru samej zabudowy plasował się na końcu listy. W mieście w tym czasie nie było ani karczmy czy browaru. W okresie królestwa kongresowego i w związku z rozwojem przemysłu na ziemiach polskich, nowe inwestycje ominęły Zwoleń, który nie posiadał zaplecza surowcowego ani kapitałowego. Wskutek tego Zwoleń z czasem spadł do rzędu osad wiejskich. Niemniej jednak polepszenie sytuacji finansowej w królestwie przyniosło korzyści Zwoleniowi, który w 1855 roku posiadał kilka ulic wybrukowanych i 17 murowanych domów, prawie wszystkie w rynku. W latach 30- tych XIX wieku były próby regulacji. Ich wynikiem było jedynie częściowe wyprostowanie niektórych ulic. W tym czasie zabudowa miasta była luźna

i porozrzucana: pierzeje rynku były zabudowane tylko częściowo. Większość zabudowy usytuowana była w północnej i zachodniej pierzei rynku oraz przy ul. Krakowskiej, Radomskiej i Kościelnej oraz w okolicy bożnicy i szkole żydowskiej. Zupełnie pozbawione zabudowy były ulice: Kozienicka, Kowalska, oraz północny odcinek Lubelskiej. Większość ulic zabudowana była jednostronnie. Przez kolejne dziesięciolecia Zwoleń rozwijał się bardzo powoli. W latach 60-tych XIX wieku wzrosła liczba domów do 337, w większości drewnianych. Powodem występowania tak dużej liczby budynków drewnianych, mimo nakazów rządowych o stawianiu murowanych była zła sytuacja mieszczan, którzy w znacznej liczbie podejmowali się pracy tylko na roli. W latach 60-tych XIX wieku władze państwowe nakazywały budowę domów piętrowych przy rynku oraz użycie jako pokrycia dachów materiałów niepalnych. Domy drewniane powinny być tynkowane. Zwoleń utracił prawa miejskie w 1869 roku. Z opisów miasta wysuwa się wniosek, że jedynym budynkiem godnym uwagi był kościół parafialny. Znaczna liczba budynków było w złym stanie technicznym. Domy przyrynkowe nie różniły się od innych w miasteczkach regionu. Były wieloizbowe, często piętrowe, spełniały rolę sklepów, zakładów rzemieślniczych z zapleczeniami w postaci składów i magazynów. Zwoleń spłonął kolejny raz w 1880 roku. Pod koniec XIX wieku Zwoleń przedstawiał się następująco: Rynek był zabudowany murowanymi, często piętrowymi kamienicami. Poza tym osada była rozrzucona szeroko z drewnianą zabudową. W 1895 roku było 482 domów, w tym 34 murowane. Brakowało restauracji, hoteli czy innych tego typu budynków. Przełom wieków XIX i XX w związku z rozwojem kapitalizmu i uwłaszczeniem chłopów przyniósł nowe możliwości finansowe i pierwsze inwestycje przemysłowe. Powstał browar, olejarnia, niedosytia, garbarnia i młyn. Wszystkie zakłady czerpały surowce z rolniczego obszaru gminy zwoleńskiej. W 1907 roku było 545 budynków, w tym 40 murowanych. Murowana była też bożnica, szkoła, dom ludowy. Elewacje murowanych kamienic miały elementy eklektyczne, klasycyzujące. Wzrastało jednakże przede wszystkim budownictwo wiejskie, drewniane. Zaczęły działać w Zwoleniu urząd i sąd gminny oraz poczta. Czynna była szkoła podstawowa. Powstał też przytułek dla ubogich i zorganizowano ochotniczą straż pożarną. Niestety w tym samym roku (1907) wskutek kolejnego pożaru spłonęło 400 domów, zwłaszcza drewnianych. Pierwotny układ miasta zachował się bez zasadniczych zmian.

III faza

Działania wojenne w okresie I wojny światowej w małym stopniu dotknęły Zwoleń. W 1925 roku uzyskał ponownie prawa miejskie. Przyłączone zostały nowe tereny: Zwoleń Nowy, Poszpitalny, Poduchowny, wsie Praga i Kopciuchy oraz osada młynarska Rygułt (wymienione tereny wchodziły w skład miasta do 1869 roku). W okresie międzywojennym stale wzrastało zagęszczenie zabudowy. W porównaniu do początku XX w. liczba domów

wzrosła do 728, a w 1931 roku do 991. Murowanych budynków było ponad 250. Przed samą wojną było 1000 domów. Domy murowane wznoszone były z kamienia lub cegły. Najokazalsze budynki znajdowały się przy rynku. Były piętrowe, zdarzały się i parterowe. Niestety działania wojenne z lat 1939-45 spowodowały ich zniszczenie. Przetrwało tylko kilka kamienic. Mimo to można stwierdzić, że dominował charakterystyczny typ kamienicy, gdzie zastosowano na parterze półkoliście zamknięte okna i wejścia ujęte w pseudoboniowania. Przeważały dwu- trzyosiowe fasady. Posiadały przelotowe sienie, z których był dostęp do pomieszczeń sklepowych, do klatek schodowych oraz na tyły działek. Obok takich kamienic występowały inne rozwiązania, gdzie do sklepów wchodziło się bezpośrednio z ulicy. Okna i drzwi były wąskie. Trzeci typ to były domy z zaakcentowaną facjatą od frontu (tego typu spotyka się też domy drewniane). Pozostałe domy drewniane niewiele różniły się od prostych chałup wiejskich. Największe zagęszczenie zabudowy zanotowano w kwartale żydowskim, rynku, ul. Radomskiej i Lubelskiej. W latach 1922-25 wzniesiono murowany kompleks budynków szkoły rolniczej przy ul. Wojska Polskiego. W latach 1925-33 powstała remiza strażacka

IV faza

Zniszczenia podczas II wojny światowej oraz odbudowa miasta przyniosła nowe rozwiązania urbanistyczne. Rynek posiadał te same wymiary co przed wojną, natomiast zmieniło się jego przeznaczenie. Funkcje targowiska przejął plac po dawnej Bożnicy. Na rynku założono skwer. Kamienice przyrynkowe odbudowano wzorując się na formach przedwojennych. W okresie powojennym, największe zmiany zaszły na zachód od rynku. Powstała nowa regularna zabudowa i wytyczono nowe uliczki. Nowe budownictwo pojawiło się również w dawnym sektorze żydowskim. W 1958 roku przebudowano drogę prowadzącą do Lipska, w latach 1961-62 drogę na Kozienice. Nowa luźna zabudowa wyszła poza dawne granice miasta, poza rzekę Zwolenkę i Piątkowy Stok. Ochroną konserwatorską objęte jest centrum miasta z d. rynkiem i ulicami wychodzącymi oraz cmentarzem parafialnym, cmentarzem cholerycznym, terenem d. kirkutu i zespołem kościoła p.w. Podniesienia Krzyża Świętego.

Ważniejsze miejscowości w Gminie Zwoleń

Barycz leżała na szlaku prowadzącym przez Lublin do Radomia. Pierwszym udokumentowanym właścicielem był Andrzej Ciołek z Żelechowa. W 1530 roku wieś kupił Piotr Kochanowski herbu Korwin. Po jego śmierci w 1559 roku przeszła w ręce syna Andrzeja- brata Jana Kochanowskiego. W XVI wieku wieś znakomicie się rozwijała i stanowiła bardziej miasteczko niż wieś. Posiadała: dwór, folwark, młyn, stawy rybne, dość zwartą zabudowę,

dwie karczmy, warsztat kowalski i garncarski. Do 1676 roku wieś należała do rodziny Kochanowskich. Wtedy została sprzedana wojewodzie mazowieckiemu Marcinowi Chomętowskiemu. Następnymi właścicielami byli: Stanisław Chomętowski- hetman polny, Ignacy Przebendowski- wojewoda pomorski, Tadeusz Matuszewicz –minister skarbu księstwa warszawskiego(1790). W 1835 rok wieś przejął rząd Królestwa Polskiego, poczym przekazał go rodzinie Szabelskich. W okresie międzywojennym rząd polski rozpoczął parcelację majątku, zakończoną ostatecznie w 1945 roku.

Sycyna ma długi rodowód i jest jedną z bardziej znanych miejscowości w Polsce. Sycyna należała w latach 1522–1698 do sześciu pokoleń rodziny Kochanowskich herbu Korwin. Obok Policznej i Strykowic powstała już w XII wieku we wschodnich rejonach Puszczy Radomskiej i jest identyfikowana z nazwą wsi Życina. Do XIV wieku pozostawała własnością monarchy. Wzmiankowanym pierwszym właścicielem jest Mikołaj ze Sycina. Wieś należała do parafii zwoleńskiej. W XV wieku była już dość bogatą wsią. Długosz wymienia dwór, w zachodniej części wsi. W końcu XV w. Sycyna znalazła się w rękach trzech właścicieli: Stanisław Ziemły, Stanisława Sycyńskiego i Jana, Plebana z Czemiernik. Kolejnymi właścicielami byli: Stanisław Klonowski, Mikołaj Krogulecki, Jan Zasada, Maciej Kanimir z Żakowic. W 1522 roku część Sycyny przeszła na własność Piotra Kochanowskiego. Po nabyciu reszty wsi, całość znalazła się w rękach jednej rodziny Kochanowskich. Na początku XVI wieku Sycyna liczyła ok. 100- 150 mieszkańców. Średniej wielkości w Małopolsce, największa w parafii zwoleńskiej. We wsi był również młyn i karczma. W 1525 r. ojciec poety zamieszkał w istniejącym już wówczas sycyńskim dworze z drugą żoną Anną Biańczowską herbu Odrowąż – matką poety. W dwa lata po śmierci Piotra Kochanowskiego doszło do podziału wsi między jego dwóch synów i braci Jana Kochanowskiego: Jakuba i Mikołaja. Jakubowi przypadła południowa część wraz ze „starym” murowanym dworem”. W północnej części Mikołaj wystawił drewniany dwór, w sąsiedztwie którego Adam syn Mikołaja Kochanowskiego ufundował kapliczkę w 1621 roku, stojącą do dzisiaj. W rodzinie Kochanowskich wieś pozostawała do 1684 roku, kiedy to Kochanowscy zrzekli się Sycyny ze względu na ogromne długi pozostawione przez Piotra z Konar Kochanowskiego, kasztelana Radomskiego. W 1698 roku wyrokiem Trybunału Lubelskiego przeszła w ręce Macieja Łajszewskiego, pasierba Piotra. Przejął ją Maciej Łajszewski, po czym kolejni właściciele i dzierżawcy zmieniali się kilkakrotnie w ciągu XVIII stulecia: Chomętowscy (1731), Wielopolscy (1760), Wierzbowsy (1786), Kazimierz Olechowski (1803), Kazimierz Młodecki (1815), Agnieszka z Niemiryczów Młodecka (1819), Adam Matuszewicz (1840), Leon Potocki (1841), Laura z Wąsowiczów Morzkowska (1854), Władysław Morzkowski (1867). Ostatnimi właścicielami byli Czaplńscy, na nich kończą się dzieje majątku dworskiego w Sycynie. Niemal 100 lat toczyły się też procesy o Sycynę między spadkobiercami i krewnymi

Kochanowskich. W 1706 roku podczas tzw. wojny północnej cała Sycyna została spalona przez wojska szwedzkie, ale dość szybko została odbudowana staraniem dzierżawcy hetmana Stanisława Chomętowskiego. W 1787 roku Sycyna liczyła już 302 mieszkańców, z czego 21 przedstawicieli narodowości żydowskiej. We wsi znajdowało się wówczas ponad 40 chałup, dwór, browar, młyn i karczma. W XIX wieku duża część mieszkańców mieszkała w chałupach dwurodzinnych. Dwór sycyński był w 1826 roku obszerną budowlą drewnianą, krytą gontem, a prowadził do niego ganek na czterech filarach. Budynki gospodarcze dworu sycyńskiego tworzyły obszerny czworobok. We wsi do dworu należały dwa stawy, zrujnowany młyn wodny, karczma i browar. Ważniejszymi wydarzeniami w XIX-wiecznej historii było wywłaszczenie zarządzone przez władze carskie w 1864 roku i objęto w Sycynie 62 gospodarzy posiadających łącznie 1261 mórg ziemi. Wiadomo, że działał wówczas we wsi wiatrak typu „koźlak”, należący do Józefa Potockiego, a młyn dzierżawił Żyd Szmul Kestenberg. Sołtysiem wsi był Szymon Rychel. Przełom XIX i XX wieku był okresem dynamicznego rozwoju Sycyny. W 1880 roku wieś liczyła 761 mieszkańców i 85 domów, z czego tylko dwa murowane. W 1907 liczba domów wzrosła do 107, a mieszkańców do 874. W 1921 roku wieś weszła w obręb nowo utworzonej parafii w Jasieńcu Soleckim, liczyła wówczas 742 mieszkańców zamieszkujących 112 domów. W 1920 roku uruchomiono w Sycynie szkołę podstawową. W tym czasie w Sycynie nie było mieszkańców pochodzenia żydowskiego. Majątek Ludwika Czaplńskiego obejmował w 1930 roku 381 ha, a w tutejszych czworakach i dworze mieszkało 148 osób. Podczas II wojny Światowej Sycyna i jej mieszkańcy wiele ucierpieli. W 1941 roku dwór i majątek Czaplńskich został zajęty przez Niemców. Okolice Sycyny stały się podczas drugiej wojny światowej terenem działalności szeregu organizacji konspiracyjnych. Ofensywa styczniowa Armii Czerwonej doprowadziła w początkach 1945 roku do wyzwolenia Sycyny. Majątek należący uprzednio do Czaplńskich przejął wkrótce skarb państwa, a obejmował on łącznie 350 ha gruntów ornych, lasu i nieużytków. Po wojnie powstało kilka spółdzielni, powstała Ochotnicza Straż pożarna. Na początku lat osiemdziesiątych rozpoczęły się na terenie wsi prace archeologiczne, w trakcie których udało się rozpoznać zarysy dworu Kochanowskich.

Jasieniec Solecki należał do Tymińskich, Kochanowskich i Chomętowskich. Piotr Kochanowski, ojciec poety Jana z Czarnolasu brał Jasieniec w zastaw za udzielone pożyczki. W 1564 roku Mikołaj Kochanowski z Sycyny (młodszy brat poety) ożenił się z Katarzyną Tymińską herbu Nałęcz z Jasieńca. W XVII wieku Jasieniec należał do Jana Kochanowskiego z Baryczy – chorążego koronnego, który latach 1630–1633 ufundował późnorenesansową kaplicę przy kościele farnym św. Jana Chrzciciela w Radomiu. Synowie jego umarli bezpotomnie, a dobra dziedziczne i królewszczyny, w tym także dobra jasienieckie przez małżeństwa córek przeszły w ręce innych rodów. Następnie Jasieniec ponad 100 lat należał

do rodu Chomętowskich. Hetman Stanisław Pieczynga Chomętowski wybudował pałac (spalony w 2 połowie XIX wieku). Otoczony był parkiem z alejami lipowymi. W końcu XIX wieku w Jasieńcu Soleckim było ok. 98 domów i 764 mieszkańców. W 1826 roku hr. Matuszewicz ufundował kaplicę, która w 1921 roku została rozbudowana, z czego powstał kościół. W 1838 r. majątek składający się ze wsi Jasieniec Solecki, Kawęczyn, Wyglądała, Barycz, Baranowa i Pole Jaranowskie otrzymał gen. Iwan Szabelski. Pod koniec XIX wieku lub na początku XX wieku wzniesiono nowy pałac.

Strykowice Górne. Pierwsze wzmianki o Strykowicach sięgają 1 połowy XIV wieku. Wieś prawdopodobnie istniała już w XII w. Płaciła dziesięcinę klasztorowi Benedyktynów na Św. Krzyżu. Nazwa Strykowice Górne występuje dopiero w 1748 roku i wiązała się z wcześniejszą nazwą Strykowska Wola, lokowana na prawie niemieckim w XV wieku. W 1827 roku wieś posiadała 26 domów, 230 mieszkańców. Pod koniec XIX wieku w Strykowicach Górnych był młyn, cegielnia, 62 domy i 414 mieszkańców.

Jan z Kochanowskich h. Korwin

Kochanowscy herbu Korwin wywodzą się z Kochanowa, miejscowości położonej na zachód od Radomia. Dzieje rodu sięgają XV wieku a największą swą potęgę rodzina osiągnęła w XVI stuleciu. Wiano jakie wniosła babka poety Barbara ze Ślizów h. Abdank, Policzą i Czarnolas, powiększył majątek Kochanowskich. Legat ten umożliwił osadzenie się rodziny na terenach obecnego powiatu zwoleńskiego. W 1525 roku Piotr Kochanowski, ojciec poety, zakupił Sycynę. W 1530 roku z małżeństwa z Anną z Biańczowskich herbu Odrowąż przyszedł na świat jego syn, Jan. Początki kształcenia Jana Kochanowskiego mają miejsce w szkole przyklasztornej benedyktynów w Sieciechowie. Tok nauki przyszłego poety objął studia na Akademii Karkowskiej w latach 1544-1549, następnie Królewiec gdzie przebywał dwukrotnie: w latach 1551-52 i 1555-56. Studia poety zaprowadziły go do kolebki humanizmu, do Itali. Odwiedził ją trzykrotnie: w roku 1552, 1556 i 1557. Studiował filologię klasyczną grecką i rzymską. Poznał literaturę włoską, zwłaszcza twórczość Petrarcki. Z Padwy Kochanowski podejmował podróże: Rzymu, Neapolu, Wenecji. W roku 1557 wyruszył Kochanowski do Francji. Na dłużej zatrzymał się w Paryżu, gdzie zetknął się z działalnością poetyckiej grupy Plejada Pierre'a Ronsarda. Pobyt we Włoszech zaowocował nawiązaniem licznych przyjaźni z późniejszymi dworzanami królewskimi Andrzejem Patrycyem Nideckim, Łukaszem Górnickim, Andrzejem Trzeciekim, Stanisławem Fogelwederem, Stanisławem Porębskim. W roku 1559 odziedziczył połowę Czarnolasu. W tym też roku rozpoczął karierę dworską na dworze Jana Firleja, wojewody lubelskiego, następnie w 1562 r. pojawił się

u podkanclerzego biskupa Filipa Padniewskiego. W roku następnym występuje wraz ze Stanisławem Meglewskim w roli dworzanina Firlejów. Trafia na dwór Zygmunta Augusta, gdzie za protekcją kolejnego podkanclerzego, Piotra Myszkowskiego, został w roku 1564 sekretarzem królewskim. Związki Jana Kochanowskiego z Czarnolasem datują się na 1566, kiedy to obejmuje on godność proboszcza zwoleńskiego, posiadając niższe święcenia duchowne, która piastuje do 1575 roku. W roku 1568 brał prawdopodobnie udział w wyprawie na Moskwę, zakończonej w Radoszkowicach. Służbę na dworze królewskim zakończył w 1573 roku. Życie rodzinne Jana Kochanowskiego skupiło się w Czarnolesie, gdzie osiadł po ślubie z Dorotą Podlodowską h. Janina. Z małżeństwa tego urodziło się 6 córek, z których 3 zmarły w dzieciństwie oraz syn Jan, pogrobowiec. Do życia publicznego powrócił Kochanowski na zjeździe szlachty w Stężycy w 1575 roku wzywając Henryka Walezego do powrotu. W tym samym roku pod wrażeniem napadu Tatarów napisał patriotyczną „Pieśń o spustoszeniu Podola”. W 1576 roku popierał kandydaturę Stefana Batorego. Od roku 1576 pozostawał w kontakcie z kanclerzem Janem Zamoyskim, a od 1579 roku piastował urząd wojskiego sandomierskiego. Twórczość literacka rozwija się w latach 70-siatych i 80 tych XVI stulecia. W 1578 roku oddał do druku "Odprawę posłów greckich", równocześnie z nią skończył „Psałterz” wydany w roku 1579, a dedykowany Piotrowi Myszkowskiemu. Kontynuuje cykle fraszek i pieśni. W roku 1580 wydał „Treny”, napisane po śmierci córki Urszuli, a w 1583 „Jezdę do Moskwy”. W latach osiemdziesiątych przygotował również zbiorowe wydanie własnych utworów, których większość znana była ówczesnym czytelnikom jedynie z odpisów i rękopisów. W roku 1584 wyszły łańskie „Elegie”, a także "Fraszki". Zbiorowe wydanie dzieł polskich ukazało się jednak już po śmierci autora, w roku 1585, pod tytułem "Jan Kochanowski". Kochanowski zmarł nagle w Lublinie 22 sierpnia 1584 r., przypuszczalnie na udar mózgu. Po śmierci ciało poety przeniesiono z Policznej do rodzinnego grobu w Zwoleniu gdzie Adam Kochanowski, syn Mikołaja ufundował mu epitafium.

5.3. Krajobraz kulturowy Miasta i Gminy Zwoleń.

Wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. krajobrazem kulturowym jest przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Krajobraz Gminy Zwoleń jest mieszany (otwarty-wiejski z ośrodkiem małomiasteczkowym w Zwoleniu), głównie rolniczy, płaski, w części północno- zachodniej i południowo- zachodniej lesisty; urozmaicony obszarami przyrodniczymi elementami krajobrazu naturalnego (doliny rzek, tereny leśne oraz kępy drzew, łąki); Pozostaje generalnie nieprzekształcony mimo zaistniałych, negatywnych zjawisk w XX wieku (wojny światowe – zniszczenia wojenne, okres po 1945- degradacja wielu obiektów zabytkowych, okres transformacji ustrojowej w latach 90- tych- m.in. zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej, realizowanie inwestycji niezgodnie ze standardami konserwatorskimi i przestrzennymi). Natomiast pozytywne oddziaływanie na taki stan krajobrazu ma brak ciężkiego przemysłu i nie zmieniający się charakter gminy, typowo rolniczy. Siatka osadnicza kształtowała się od XII- XV wieku. Najstarsze wsie: Sycyna, Barycz, Strykowice. Najliczniejsze są wsie posiadają charakter rzędówek (Jasieniec Solecki, Barycz Nowa i Stara, Sycyna) i ulicówek w połączeniu z zabudową rozproszoną.

W krajobrazie kulturowym Gminy Zwoleń występuje różnorodność typów zabytków, co jest charakterystyczne dla krajobrazów wiejsko- miasteczkowych województwa mazowieckiego z jednej strony występują w dużej liczbie zabytki o charakterze sakralnym (kościół, kaplice, cmentarze oraz obiekty małej architektury: kapliczki, krzyże i figury przydrożne) oraz pozostałości zabudowy drewnianej, wiejskiej; z drugiej zaś obiekty budownictwa małomiasteczkowego, budynki użyteczności publicznej. Ważną rolę w krajobrazie pełnią też zabytki rezydencjonalne (dwory, zabudowania folwarczne, parki). Praktycznie nie zachowały się obiekty przemysłowe (poza budynkiem młyna w Zwoleniu i młyna w Sycynie, przekształconego z dawnego spichrza). Większość zabytków w gminie Zwoleń skupia się zasadniczo w trzech miejscowościach: Zwolen, Sycyna i Jasieniec Solecki (Jasieniec Kolonia).

Centralnym miejscem kulturowym na mapie gminy jest miasto Zwoleń. Najcenniejszym zabytkiem jest Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu, o gotyckiej metryce i interesującej architekturze wraz z bogatym wyposażeniem świątyni oraz udostępnioną dla zwiedzających kryptą mieszczącą szczątki Jana Kochanowskiego. Świątynia ta jest jednym z elementów zespołu, na który składają się inne historyczne obiekty, cmentarz przykościelny z zachowanym nagrobkiem Bardzickiej z 1819

roku, neogotyckie ogrodzenie cmentarza oraz kaplica przedpogrzebowa z 1902 roku, pod posadzką której w przeszłości znajdowały się przez jakiś czas szczątki poety. W sąsiedztwie usytuowany jest budynek plebanii z końca XIX wieku, w której obecnie mieści się Centrum Regionalne przy Nekropolii Jana Kochanowskiego. Poza Zespołem kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego na uwagę zasługują cmentarze zwoleńskie. Cmentarz choleryczny z kaplicą św. Anny i pomnikiem nagrobnym z 1894 roku usytuowane są przy ul. Wojska Polskiego. Na cmentarzu parafialnym z początku XIX wieku (kilkakrotnie później powiększonym) znajduje się wiele cennych obiektów sepulkralnych. Jedenaście z nich zostało zewidencjonowanych. Przy ul. Chopina znajduje się teren Kirkutu, zamienionego na park. Zachował się układ urbanistyczny miasta z rynkiem, ulicami wychodzącymi i ukształtowanymi w ciągu wieków: ul. Radomska, Al. Jana Pawła, Lubelska, Kościelna, Krakowska. Kamieniczki zwoleńskie posiadają wartości architektoniczne (wybudowane w 1 połowie XX wieku lub odbudowane po 1945 roku) jako istotne elementy historycznej zabudowy miasta. Stanowią charakterystyczny krajobraz miasteczka przedwojennego. Zastosowano: piętrową, pierzejową zabudowę rynku, charakterystyczne bramy wjazdowe o boniowanych obramieniach, wydatne, profilowane gzymsy, lizeny i pilastry. Wyróżnia się kilka typów historycznych budynków mieszkalnych. Poza budynkami murowanymi na terenie miasta zachowało się wiele domów drewnianych typu wiejskiego, co świadczy historycznie o słabym zurbanizowaniu obszaru miejskiego. Lokalizowane są zasadniczo przy drogach wyjazdowych z miasta i bocznych, mniej znaczących uliczkach. W mieście znajduje się też kilka charakterystycznych budynków o bardziej zróżnicowanej architekturze (eklektycznej). Ich powstanie wiąże się z okresem przedwojennym. Są to: budynki Zespołu Szkół Rolniczo-Technicznych, dawny budynek remizy i kina, dom kultury, budynek szkoły przy ul. Kościelnej. Te obiekty stanowią ważne punkty w przestrzeni miejskiej. Większość obiektów zabytkowych zlokalizowanych jest w centrum Zwolenia, przy głównych ulicach zwoleńskich, co wpływa zdecydowanie na ich atrakcyjność jako zabytków i miejsc przeznaczonych do turystyki kulturowej. Wiele pamiątek związanych z rodziną Kochanowskich i historią miasta można znaleźć w Centrum Regionalnym przy Nekropolii Jana Kochanowskiego.

Drugą ważną miejscowością o dużym znaczeniu w kontekście turystyki kulturowej jest Sycyna. Na terenie parku podworskiego odkryto fundamenty dawnego dworu, gdzie urodził się i mieszkał Jan Kochanowski. Na miejscu można zapoznać się z wynikami badań archeologicznych prowadzonych w latach 80-tych XX wieku. Przeprowadzone prace rewitalizacyjne terenu, doprowadziły do uporządkowania parku sycyńskiego. Znajdują się tutaj również pozostałości dawnej zabudowy: brama, ruiny budynku magazynowego, młyn, obora. W Sycynie zlokalizowana jest również kapliczka z 1621 roku ufundowana przez bratanka Jana Kochanowskiego.

W Jasieńcu Soleckim zachował się ponad 10- hektarowy park dworski, kościół parafialny, wyspa z pomnikiem- sarkofagiem (Jasieniec Kolonia), wpisanym do rejestru zabytków- jedynym takim obiektem w regionie. W Jasieńcu Soleckim jest również zabytkowy cmentarz założony w 1921 roku.

Na terenie gminy znajduje się jeszcze jeden park zabytkowy- w Strykowicach Górnych.

Zabudowa wiejska zachowała się szczątkowo. Przeważnie są to budynki proste, na rzucie prostokąta i dachach dwuspadowych. Spotyka się też domy o bardziej skomplikowanych formach z dachami naczółkowymi, gankami, facjatami. Występujący detal: obramienia okienne, dekoracyjne odeskowanie szczytów, podokapników, motywy snycerskie. Największa grupa domów drewnianych występuje we wsi Męciszów.

Większość zewidencjonowanych kapliczek posiada formę krzyża na cokole. Z innych wyróżniających się obiektów trzeba wymienić: figurę kobiety z dzbanem w Zwoleniu, rzadki przykład lokalizacji i formy, figurę św. Jadwigi na tronie, umiejscowioną przy wyjeździe ze Zwolenia w stronę Lublina oraz figurę św. Jana Chrzciciela w Zwoleniu czy kapliczkę w formie krzyża na kolumnie z końca XIX wieku w Jedlance. Na szczególną uwagę zasługują kapliczki w Sycynie i Paciorkowej Woli Nowej w formie kolumnowej z latarnią.

Zewidencjonowano dwa obiekty przemysłowe: młyn w Sycynie, zlokalizowany w obrębie założenia parkowego w Sycynie oraz młyn elektryczny w Zwoleniu.

Ze względu na wartości artystyczne, ale głównie historyczne i naukowe kilka zabytków, zlokalizowanych na terenie miasta i gminy Zwoleń ma znaczenie ponadregionalne. Są to wspomniane: kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu z kaplicą Kochanowskich i kryptą ze szczątkami Jana Kochanowskiego, park podworski w Sycynie z fundamentami dworu, gdzie urodził się Jan Kochanowski oraz kapliczka latarniowa również w Sycynie.

5.4. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków (rejestr /A/).

Miejscowość	obiekt	nr rejestru zabytków
Jasieniec Solecki	kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, 1921 r.	416 z 21.01.1957 r.
Jasieniec Solecki	park pałacowy, połowa XIX w.	nr rej.: 734 z 20.12.1957 r. nr rej.: 13/A z 15.12.1978 r.
Sycyna	zespół dworski, XIX-XX w. oficyna (nie istnieje ?) spichlerz (młyn), wiata magazynowa, pozostałości parku	nr rej.: 430/A z 16.05.1990 r.
Strykowie Górne	zespół dworski (dwór, park)	10/A/78 z 15.12.1978 r.
Zwoleń	śródmieście miasta, XV-XX w.	195 z 07.04.1955 r.
Zwoleń	kościół par. p.w. św. Krzyża, 1560-1928	190/A z 15.10.1982 r.
Zwoleń	cmentarz przykościelny, XV-XIX w., kaplica przedpogrzebowa, 1902 r. i ogrodzenie , koniec XIX - 1923/24 / przy kościele p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	A-669 z 10.03 2006 r.
Zwoleń	cmentarz choleryczny z 1854 r. wraz z kaplicą św. Anny	A-669 z dnia 10 marca 2006 r.

Zgodnie z art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 r. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru;
- 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków (art. 9 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

5.5. Zabytki nieruchome

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości.

Zabytki sakralne- kościoły, kaplice, cmentarze.

Kościół par. p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Jasieńcu Soleckim.

Obecny kościół powstał z rozbudowy kaplicy na planie elipsy, ufundowanej przez ówczesnego właściciela Jasieńca Tadeusz Matuszewicza herbu Łabędź w 1821 roku. Projekt powiększenia kaplicy wykonał inż. Zygmunt Gawlik. Prace zrealizowano w latach 1930-39. W międzyczasie 12 lipca 1921 roku biskup Marian Ryx erygował parafię w Jasieńcu. W 1956 roku polichromię prezbiterium wykonali Halszka Cebertowicz-Żukowska i Jerzy Zabłocki. Konsekracji świątyni dokonał biskup Piotr Gołębiowski w 1963 roku. Kościół na planie krzyża greckiego, murowany z cegły, częściowo otynkowany (najstarsza część). Od frontu (północy) pomieszczenie na planie elipsy, część centralna na planie prostokąta z prostokątnymi, zamkniętymi trójbocznie kaplicami bocznymi. Od południa prezbiterium prostokątne, zamknięte trójbocznie z prostokątną zakrystią i prostokątnym pomieszczeniem po bokach. Pomieszczenie od frontu nakryte kopułą, kaplice boczne i prezbiterium równe wysokości części frontalnej, nakryte dachami dwuspadowymi z ośmioboczną, ślepą latarnią na skrzyżowaniu. Zakrystia i pomieszczenie nakryte dachami dwupołaciowymi. Dawna kaplica z 1 ćw. XIX wieku, otynkowana, boniowana pasowo, zwieńczona profilowanym gzymsem. Portal architektoniczny z piaskowca flankowany kolumnami i pilastrami dźwigającymi belkowanie. Nad wejściem widnieje napis: „Bogu na cześć”. Otwory okienne półkolisty. W bocznych kaplicach i prezbiterium wysokie okna zamknięte łukiem ostrym. We wnętrzu sklepienia zwierciadlane w kaplicach bocznych, prezbiterium oraz w części centralnej. W zakrystii i pomieszczeniu magazynowy stropy. W części XIX-wiecznej występuje kopuła.

Dzwonnica

Budynek dzwonnicy powstał w okresie budowy kościoła, ok. 1921 roku. Wzniesiony na rzucie prostokąta, murowany z cegły, dwukondygnacyjny. Dolna szersza wzmocniona narożnymi przyporami, zwieńczona profilowanym gzymsem. Górna kondygnacja wyższa, ośmioboczna artykułowana pilastrami z gzymsem profilowanym. Otwory okienne zamknięte półkoliście. Nakryta dachem ośmiobocznym namiotowym.

Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

Pierwszy drewniany kościół powstał około 1425 roku – spłonął doszczętnie w 1559 roku w czasie pożaru miasta. Obecny kościół powstawał etapami od 1564 do 1595 roku. Najpierw wzniesiono prezbiterium (przed 1570 rokiem), następnie nawę. Przez pewien czas proboszczem parafii był Jan Kochanowski. W 1610 roku dostawiono do głównej bryły kaplicę Kochanowskich (ufundowaną przez Adama Kochanowskiego, w której spoczęły zwłoki Jana Kochanowskiego) Kaplica na rzucie kwadratu, nakryta ośmioboczną kopułą na trompach z latarnią. Na ścianie wschodniej widnieje malowidło wykonane techniką fresku (odkryte w 1980 roku). Przedstawia rokokowo –klasycystyczny ołtarz iluzjonistyczny z postaciami św. Jana Chrzciciela i św. Pawła. Pod posadzką kaplicy znajduje się krypta Kochanowskich. Na ścianach umieszczone są epitafia poświęcone członkom rodziny Kochanowskich, w tym wykute w czerwonym chęcińskim marmurze popiersie Jana Kochanowskiego. W kolejnych latach dostawiono od południa kaplicę Owadowskich, ufundowaną przez wnuczkę Kochanowskiego Zuzannę Wołucką. Kaplica nakryta jest ośmioboczną kopułą na

pendentywach z latarni. ciany artykułowane pilastrami dźwigajymi belkowanie. Dekoracje stiukowe pznorenesansowe (maureska, rozety, fryzy akantowe). Na pudniowej ścianie kaplicy znajduje się fresk autorstwa Z. Gedliczki z 1948 roku. Przedstawia on scen nadania praw miejskich Zwoleniowi przez króla Władysława Jagieł. Poza tym dobudowano prostokątną zakrysti do prezbiterium. witynia uzyskała wtedy plan krzyża łacińskiego, przykryta wysokim dachem dwuspadowym, z zewnrznymi murami oszkarpowanymi. Kościół częściowo spłonał w kolejnym pożarze w 1754 roku i wkrótce został odbudowany. Szczliwie uniknął pożaru w 1907 . Podczas I wojny światowej został zamieniony przez wojska niemieckie na szpital, co spowodowało dewastacjq wyposażenia kościa. W 1927 roku dobudowano dwie nawy połączone z kaplic Owadowsk i Kochanowskich. W 1928 roku dostawiono oszkarpowano wie, co zmieniło ksztt architektoniczny obiektu. Gruntowne prace remontowe wykonano w 1934 roku. Po 1979 roku przeprowadzono kolejny remont generalny w związku z pożarem i zalaniem wody wnętrza wityni. Mimo wielu przeobraen kościa w Zwoleniu zachował charakter gotycki i wiele autentycznej substancji. Budynek kościa orientowany, murowany z cegły, otynkowana z zewnątrz jest tylko kaplica Owadowskich. Nawa trójprzęsłowa, prezbiterium dwusprzsłowe, wzsze oda nawy, prostokątne z zakryst od pnocy. Po bokach nawy gwnej w części wschodniej: od pnocy kaplica Kochanowskich, od pudnia Owadowskich. Nawa i prezbiterium przykryte dachami dwuspadowymi. Nad dachem nawy sygnaturka. Prezbiterium oszkarpowane, udekorowane fryzem cokołowym (cegła ułona w kant). Nawy boczne niższe otwarte arkadowo do nawy gwnej i kaplic. Od zachodu dostawiona wieża na rzucie prostokt, flankowana attyk w formie spływów, wieńczącą boczne nawy. Przykryta dachem wielobocznym, hełmowym zakończonym wieyczk. W narożach dachu cztery, mniejsze wieżyczki.. Ostatnio zostały przeprowadzone kompleksowe prace remontowo-konserwatorskie na zewnątrz i wewnątrz kościa.

Kaplica przedpogrzebowa, cmentarz przykościelny oraz ogrodzenie w zespole kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

Historia cmentarza przykościelnego wiąże się z powstaniem parafii zwoleńskiej w XV wieku. Zachował się nagrobek Barbary Bardzickiej z 1 połowy XIX wieku, wpisany do rejestru zabytków ruchomych. Cmentarz działał do początku XIX wieku. Kaplica powstała w 1901 roku w miejscu, w którym złożono zwłoki Jana Kochanowskiego. Szczątki rodziny Kochanowskich spoczywały pod posadzką kaplicy do 1984 roku kiedy to przeniesiono je do podziemi kościoła. Kaplica założona na planie prostokąta, jednoprzestrzenna. Bryła prostopadłościenna przykryta dwuspadowym dachem. Ściany murowane z cegieł. Konstrukcja dachowa krokwiowa. Elewacje frontowa 3-osiowa, z drzwiami na osi, flankowana zdwojonymi pilastrami. Elewację wieńczy trójkątny szczyt z wieżyczką. W szczycie zamurowane okno w typie biforium. Elewacje wschodnia i zachodnia analogicznie dwuosiowe, zwieńczone fryzem kostkowym. Elewacja północna bez podziałów osiowych i dekoracji. Ogrodzenie ceglane od północnej strony wzniesione w 4 ćw. XIX wieku. Następnie w latach 20-tych XX wieku z trzech stron ogrodzono cmentarz żeliwnym płotem z ceglanymi słupkami.

Kaplica przedpogrzebowa

Nagrobek Barbary Bardzickiej

Kaplica św. Anny przy ul. Wojska Polskiego w Zwoleniu

Kaplica powstała w 2 połowie XIX wieku w miejscu wcześniejszego kościoła szpitalnego p.w. Św. Anny, który spłonął w 1800 r. Budynek jest murowany z cegły, otynkowany. Krokwiowa konstrukcja dachu pokryta blachą ocynkowaną. Okna ostrołukowe, drzwi dwuskrzydłowe drewniane. Kaplica założona na planie prostokąta z trójbocznym zamknięciem od zachodu, wewnątrz jednoprzestrzenne. Frontowa jednoosiowa elewacja z drzwiami na osi flankowanymi dwoma pilastrami, zwieńczona szczytem trójkątnym. Boczne elewacje jednoosiowe, tylna pozbawiona podziałów. Kaplicę obiega profilowany gzyms. W 1939 roku teren cmentarza cholerycznego ogrodzono żeliwnym płotem.

Cmentarz choleryczny przy ul. Wojska Polskiego Zwoleniu

Cmentarz choleryczny w Zwoleniu został założony w 1854 roku na terenie dawnych zabudowań szpitalnych. Na jego terenie zlokalizowany jest pomnik morowy w formie krzyża na cokole, wystawiony w 1894 roku, upamiętniający ofiary dwóch epidemii.

Cmentarz parafialny w Zwoleniu

Cmentarz parafialny został założony na początku XIX wieku. Kilkakrotnie był powiększany. Starsza część cmentarza (do 1945 roku) posiada kształt prostokąta, układ komunikacyjny krzyżowy z główną aleją. Na terenie nekropolii znajduje się wiele cennych obiektów sepulkralnych. Jedenaście z nich zostało zewidencjonowanych. Natomiast pomników nagrobnych powstałych przed 1945 roku jest kilkadziesiąt. Posiadają różnorodne formy i detal. Wyróżniają się indywidualnymi cechami. Występują krzyże na cokołach, stele, sarkofagi, obeliski pomniki nagrobne w kształcie skał, pni drzew oraz liczne figury nagrobne.

Jeden z ciekawszych to: nagrobek Adama Potockiego z 1 połowy XX wieku w formie płyty podtrzymywanej przez anioła. Tutaj pochowanych jest wielu proboszczów kościoła zwoleńskiego. Na terenie cmentarza znajdują się mogiły i kwatery wojskowe: m.in. kwatery żołnierzy poległych w 1939 roku, żołnierzy z I wojny światowej, kwatery z mogiłami rozstrzelanych członków Ruchu Oporu i inne.

Cmentarz parafialny w Jasieńcu Soleckim z 1921 roku

Cmentarz został założony w 1921 roku w związku z powstaniem Parafii w Jasieńcu Soleckim. Położony jest na północny- wschód od kościoła parafialnego. Posiada kształt prostokąta o układzie komunikacyjnym- krzyżowym. Na jego terenie rozmieszczonych jest kilkanaście wartościowych nagrobków wraz najstarszym obiektem: nagrobkiem Tomasza Stępnia (ok. 1927 r.). W sumie grobów, nagrobków i płyt sprzed 1950 roku znajduje się na cmentarzu ok. 160. Jednym z ciekawszych obiektów jest nagrobek Bolesława Kusty (zm. 1946) w formie pionowej steli o nieregularnych krawędziach z płaskorzeźbioną postacią anioła.

Cmentarz żydowski w Zwoleniu.

Cmentarz żydowski w Zwoleniu znajduje się przy ul. F. Chopina. Zajmuje działkę w kształcie trapezu. Jest to jeden z najstarszych cmentarzy żydowskich w Polsce. Cmentarz w tym miejscu istniał zapewne już w 1591 roku, kiedy Żydzi uzyskali przywilej na budowę synagogi. Pierwsza znana wzmianka o nekropolii pochodzi z 1661 roku. W XIX wieku cmentarz było ogrodzony drewnianym płotem, na jego terenie znajdował się drewniany dom przedpogrzebowy oraz kilka drewnianych oheli. Cmentarz został zdewastowany przez żołnierzy rosyjskich podczas powstania listopadowego. W latach drugiej wojny światowej cmentarz stał się miejscem egzekucji i pochówku ofiar zamordowanych w trakcie akcji deportacyjnej w dn. 29 września 1942 r. Obiekt uległ dewastacji. Niemcy wykorzystali macewy do utwardzenia drogi do Puław. Po wojnie zostało kilka nagrobków, ale zostały rozkradzione. Nekropolia została oficjalnie zamknięta 26 kwietnia 1964 roku. Potem władze miasta postanowiły przekształcić opuszczony cmentarz w park. Wytyczono alejki, ustawiono ławki, betonowe gazony i latarnie. Usunięto ostatnie macewy. Obecnie teren cmentarza stanowi zarośnięty teren. W 2005 roku Muzeum Regionalne w Zwoleniu posiadało w swoich zbiorach dwa nagrobki żydowskie. Następnie udało się odnaleźć dwa kolejne. W lipcu 2014 roku dwa inne niewielkie fragmenty macew trafiły do zbiorów organizacji "From the Depths". Jej członkowie prowadzą poszukiwania innych macew ze Zwolenia.

Sakralne obiekty małej architektury

Ważną rolę w krajobrazie kulturowym pełnią kapliczki, figury i krzyże przydrożne. Wiele z nich charakteryzuje się oryginalnością, pięknem i jakością wykonania. Kapliczki najczęściej przyjmują formę krzyża na cokole. Najcenniejszymi są: kapliczki słupowe z latarnią: z 1621 roku w Sycynie, z XVIII/XIX wieku w Paciorkowej Woli, figura –kobieta z dzbanem z 1890 roku w Zwoleniu, figura Królowej Jadwigi na tronie, usytuowana przy Alei Jana Pawła II w Zwoleniu, figura św. Jana Chrzciciela w Zwoleniu, kapliczka w formie krzyża na kolumnie w Zwoleniu.

Figura Kobiety z dzbankiem w Zwoleniu

Kapliczka w Paciorkowej Woli

Kapliczka w Sycynie

Figura św. Jana Chrzciciela w Zwoleniu

Figura Królowej Jadwigi w Zwoleniu

Kapliczka w Jedlance

Zabytki podworskie, folwarczne, parki podworskie.

Park w Jasieńcu Soleckim (Kolonii), 2 połowa XIX wieku.

Do dzisiaj zachował się częściowo drzewostan parkowy (w tym aleja lipowa i grabowa). Występuje 26 gatunków drzew, m.in.: modrzew pospolity, grab pospolity, lipa, klon pospolity, dąb szypułkowy, olsza czarna, sosna pospolita. Istnieją dwa z siedmiu stawów. Powierzchnia dzisiejszego parku to około 11 hektarów. Układ parku został w znacznej mierze zakłócony przez wybudowanie w okresie powojennym wielu budynków dla GS SCH. Mimo to widoczny jest podział na część zachodnią parku z alejami i pofałdowanym terenie oraz wschodnią, gdzie dawniej występowały stawy. Na terenie parku, w jego zachodniej części, na sztucznym wzniesieniu wyspy zlokalizowany jest Pomnik-Sarkofag z 1800 roku. Obiekt wykonany z cegły, obłożony okładziną marmurową, przykryty daszkiem dwuspadowym. W narożach znajdują się akroteriony. Ozdobiony w naczółkach wieńcami laurowymi. Na bokach były tablice inskrypcyjne, z których zachowała się jedna. Obiekt ufundował Tadeusz Matuszewicz, poseł na Sejm Czteroletni. Sarkofag stał się elementem kompozycyjnym parku. Zabytek ten jest unikatowy w skali regionu. Przy wschodniej granicy parku usytuowany jest budynek z 2 połowy XIX wieku, łączony z dawnym dworem, wystawionego przez Iwana Szabelskiego. Był wielokrotnie przebudowywany. Obecnie składa się z dwóch brył: parterowej i piętrowej. Posiada skromny detal. Od strony zachodniej znajduje się zadaszony taras. Od strony zachodniej parku, ok. 100 m na północ od Pomnika- sarkofagu zabytkowy kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, powstały z rozbudowania kaplicy parkowej. Na zachód od świątyni zlokalizowany był, nieistniejący pałac Chomętowskich z XVII/XVIII wieku, który spłonął w 1866 roku.

Pomnik – Sarkofag na terenie parku w Jasieńcu Soleckim (Kolonii)

Dawny dwór Iwana Szabelskiego z 2 połowy XIX wieku

Stawy we wschodniej części założenia parkowego

Park podworski w Strykowicach Górnych

Park został założony w XIX wieku. Obecnie ma powierzchnię ok. 4 ha. Południowa granica parku biegnie wzdłuż zalewu na rzece Zwolence. Występuje duża różnorodność drzewostanu. Najstarsze drzewa mają od 150 do 230 lat. Najliczniejsze drzewa: klon zwyczajny, robinia biała, lipa drobnolistna, wiąz szypułkowy, jesion wyniosły, grab pospolity. Na terenie parku znajduje 26 gatunków drzew i krzewów oraz dwa pomniki przyrody.

Park podworski w Sycynie.

Na terenie parku podworskiego z XIX wieku o powierzchni 1,15 ha, wpisanego do rejestru zabytków znajdują się fundamenty dawnego dworu Kochanowskich, który został zniszczony podczas wojen szwedzkich. Ustalono, że budowla ta była podpiwniczona – odkryto gotyckie piwnice. Posiadała parter i piętro służące celom reprezentacyjno-mieszkalnym. W 2013 roku w odsłonięte zarysy fundamentów dworu wkomponowano herb Białaczowskich Odrowąż (herb rodziny matki poety) wykonany z wielobarwnych kamieni granitowych. Park istnieje jako resztówka. Zachowały się stawy po obydwu stronach drogi Zwoleń- Sandomierz. Część południowa parku jest przez wybudowanie budynków po II wojnie światowej. Na terenie parku istnieją: filary bramy i ruiny budynku magazynowego z okresu międzywojennego, budynek młyna wodnego z 2 połowy XIX wieku i obory z 1930 roku. W zachowanym drzewostanie najrzadszym gatunkiem jest buk pospolity, odmiana czerwonołistna.

Na wschód od założenia podworskiego usytuowana jest bardzo cenna kapliczka przydrożna z 1621 roku ufundowana przez Adama Kochanowskiego, być może na pamiątkę bitwy pod Chocimiem. Kapliczka składa się z podstawy, kolumny i prostokątnej latarni zwieńczonej kopułką. W ściankach latarni nisze zakończone półokrągło z płaskorzeźbionymi przedstawieniami o tematyce religijnej

Budynki użyteczności publicznej.

W Zwoleniu zewidencjonowanych jest kilka zabytkowych, charakterystycznych i ważnych obiektów użyteczności publicznej. Artystycznie najciekawszy jest: zespół budynków szkoły rolniczej w Zwoleniu. Powstały w 1925 roku na potrzeby Ludowej Szkoły Rolniczej Męskiej. Architektura budynków nawiązywała do dawnego budownictwa dworkowego poprzez realizację ganku filarowego oraz dachu naczółkowego. Przy ul. Kościelnej usytuowany jest piętrowy budynek szkoły z początku XX wieku. Eklektyczny wystrój architektoniczny przejawia się w artykulacji elewacji lizenami, wydatnym gzymsie, łukami nadokiennymi, centralnie umieszczoną attyką, Na uwagę zasługuje również budynek dawnej remizy i kina z charakterystycznymi neobarokowymi szczytami dwóch skrajnych ryzalitów.

Budynek Technikum Rolniczego z 1925 roku

Budynek d. remizy i kina z 1899 roku

Budynek szkoły z początku XX wieku

Zabytki przemysłowe.

Na terenie gminy zewidencjonowano tylko dwa obiekty przemysłowe: młyn w Sycynie z 2 połowy XIX wieku oraz młyn elektryczny w Zwoleniu przy ul. Słowackiego, powstały w 1930 roku. Obiekt sycyński wzniesiony z cegły, otynkowany, założony szeroko na rzucie prostokąta, przykryty dachem dwuspadowym z drewnianą nadbudówką. Elewacje artykułowane pionowymi i poziomymi listwami. Budynek młyna w Zwoleniu murowany z cegły, otynkowany, dwupiętrowy z nadbudówką równej długości budynku. Dach pulpitowy,

na nadbudówce dwuspadowy. Elewacje dzielone są prostymi poziomymi listwami. Otwory okienne prostokątne i zakończone łukiem odcinkowym.

Młyn elektryczny w Zwoleniu

Młyn w Sycynie

Śródmieście miasta Zwolenia, XV-XX w. – układ urbanistyczny.

Układ urbanistyczny miasta Zwolenia obejmuje dawny rynek miejski i od północy, ul. Kardynała Wyszyńskiego, zespół kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, ul. Perzyny, od wschodu: ul. Wojska Polskiego do poprzecznej ulicy Moniuszki, ul. Jagiełły, od Południa ul. św. Jana, od Wschodu ul. Kochanowskiego, fragment ul. Kilińskiego i Puławskiej.

Zabudowa małomiasteczkowa, mieszkaniowa.

Na historyczną, wartościową zabudowę małomiasteczkową Zwolenia składa się kilkadziesiąt budynków mieszkalnych z terenu miasta Zwolenia pochodzących z 1 połowy XX wieku lub odbudowanych po II wojnie światowej. Można rozróżnić cztery typy budowlane, stosowanych do połowy XX wieku. Pierwszy typ najliczniejszy i najbardziej reprezentatywny. Dotyczy zabudowy pierzejowej i przyrynkowej.

Są to murowane budynki piętrowe (zdarzały się też jednokondygnacyjne), usytuowane kalenicowo do ulicy z zasadniczo jednorodnym stylistycznie detalem architektonicznym: wydatnym profilowanym gzymsem, lizenami oraz pseudo boniowanym obramieniem otworów okiennych i drzwiowych parteru. Posiadają sienie przelotowe, utrwalone obecnie w szerokich wejściach (witrynach). Są wąskie dwu lub trzyosiowe, rzadziej pięcioosiowe. Zwarta zabudowa złożona z takich budynków, usytuowanych pierzejowo w obrębie Pl. Jana Kochanowskiego (d. Rynek) została w znacznej części odbudowana po wojnie i nawiązuje do form okresu przedwojennego. Drugi typ stanowią piętrowe budynki mieszkalne z facjatami. Przykładem jest kamienica w zachodniej pierzei rynku (Pl. Kochanowskiego 15). Budynek ten posiada również otwory okienne i drzwiowe półokrągłe w parterze, zwieńczony jest

jednookienną facjatą flankowaną wolutami. Ten typ budynków był przed wojną często spotykany. W Zwoleniu zachowały się również skromniejsze domy drewniane z facjatami. Trzeci typ to budynki piętrowe o prostokątnych otworach drzwiowych i okiennych, charakterystyczny dla innych ośrodków małomiasteczkowych w woj. mazowieckim. Odznaczał się profilowanym gzymsem, ewentualnie występowaniem lizen czy ażurowych, żeliwnych balkonów i płytyn (kamienica przy ul. Kościelnej 3). Oprócz wymienionych typów funkcjonowała szeroko zabudowa mająca charakter typowo wiejski.

Zabudowa pierzejowa, przyrynkowa, północna

Budynek przy Pl. Kochanowskiego 15

Budynek przy ul. Kościelnej 3

Budownictwo wiejskie

Wśród zewidencjonowanych budynków drewnianych występuje znaczne zróżnicowanie pod względem planu, form architektonicznych i wystroju. Większość obiektów wykonana jest w konstrukcji zrębowej (szalowane lub nieszalowane). Najstarsze pochodzą z końca XIX wieku. W pierwszej grupie znajdują się budynki drewniane wzniesione na wydłużonym planie, mieszczące pomieszczenia mieszkalne i niekiedy gospodarcze pod jednym dachem. W innej grupie są budynki posiadające bardziej skomplikowane formy (facjaty, ganki) i bogatszy wystrój (snycerka, detal). Budynek w Atalinie nr 20 posiada dekoracyjny ganek,

snycerskie zwieńczenia nadokienne, fryz podokapowy, okiennice. Budynek w Męciszowie nr 40 również posiada dekorację snycerską i okiennice.

Dom przy ul. Słowackiego 28

Dom przy ul. Cmentarnej 25

Dom we wsi Atalin nr 20

Dom przy ul. św. Jana w Zwoleniu

5.6. Zabytki ruchome.

Zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 ustawa z 23 lipca 2003 r. (tekst jednolity: Dz. U. 2014 r., poz. 1446).

Na podstawie art. 10 ust. 1 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku ruchomego. Po uprawomocnieniu się decyzji nadawany jest numer rejestru z literką „B”. Do rejestru zabytków ruchomych wpisywane są także nie wymieniane w ustawie obiekty, których „ruchomość” jest problematyczna. Są to mające wartość artystyczną detale architektoniczne czy dekoracje architektoniczne (polichromie, sztukaterie), stale połączone z podłożem elementy wyposażenia wnętrz (różnego rodzaju struktury ołtarzowe, epitafia, kominki, piece) oraz elementy tzw. małej architektury (rzeźby ogrodowe, wodotryski, niekubaturowe kapliczki, krzyże przydrożne czy nagrobki cmentarne).

Najcenniejsz grup zabytkw ruchomych posiada kościł parafialny p.w. Podwyzszenia Krzyza Świętego w Zwoleniu

- (2 poz.) nr rej. 172/B/98 z dnia 07.04.1998 r. oraz (82 poz.) nr rej. 29/B/82 z dnia 27.08.1982 r.

W skład wystroju i wyposaenia kościoła wchodzi wiele obiektw cennych nie tylko pod wzgłdem artystycznym ale i historycznym. W świątyni znajduj si ołtarze XVII i XVIII wieczne, ambona barkowa, liczne obrazy, dzieła sztuki złotniczej (kielich podarowany bractwu różańcowymi w 1661 roku przez Hieronima Kochanowskiego), szaty liturgiczne (ornat ufundowany przez rodzinę Kochanowskich, na ścianach kaplicy Kochanowskich umieszczone s epitafia członków rodziny Kochanowskich, w tym marmurowe epitafium Jana Kochanowskiego z 1610 roku.

Epitafium Jana Kochanowskiego z 1610 roku

Ołtarz późnorenansowy z kaplicy Owadowskich

Oprócz tego w rejestrze 'B' znajduj si:

Jasieniec Kolonia (Jasieniec Solecki) gm. Zwoleni – teren zabytkowego parku- **pomnik – sarkofag z 1800 r.**, nr rej. B- 233 z dnia 25.03.2010 r.

Sycyna, gm. Zwoleń - **kapliczka barokowa z 1621 r.**, nr rej. : B-45 z dnia 10.12.2004 r.

W kościele parafialnym Jasieńcu Soleckim znajdują się zabytki ruchome stanowiące wystrój i wyposażenie tych kościołów, nie wpisane do rejestru zabytków, ale znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (posiadają karty zabytku ruchomego).

Pomnik – sarkofag z 1800 roku w Jasieńcu Soleckim (Kolonja)

5.7. Zabytki archeologiczne

Najstarsze ślady osadnictwa pradziejowego na terenie gminy Zwoleń, pochodzą z młodszej epoki środkowego paleolitu. Związane są ze stanowiskiem Zwoleń - „Strzelnica”, na którym odkryto reliktory obozowiska tzw. łowców neandertalskich, datowane na okres 80-65 tys. lat p.n.e. Odkrycia dokonano przypadkowo na początku lat 80-tych XX w.

Stanowisko archeologiczne „Strzelnica” – badania wykopaliskow

(zdzj. udostępnione przez Muzeum Regionalne w Zwoleniu)

W czasie badań archeologicznych prowadzonych na terenie żwirowni u ujścia wąwozu do doliny Zwoleńki. Natknięto się na liczne kości wielu gatunków zwierząt plejstocenyckich. Były to między innymi kości mamuta, konia (najliczniejsza grupa materiału osteologicznego), nosorożca włochatego, bizona stepowego, lisa polarnego i innych. Oprócz kości pozyskano także pokaźną liczbę wytworów krzemianych, w tym ponad osiemdziesiąt narzędzi wykonanych głównie z krzemienia czekoladowego takich jak zgrzebła, pięściaki czy ostrza, a także dużą ilość odpadów poprodukcyjnych (odłupki krzemienne). Odkryte narzędzia krzemienne miały dość szerokie zastosowanie wśród grup ludności środkowego paleolitu. Były to zarówno praktyczne narzędzia łowieckie służące chociażby do ćwiartowania, zdejmowania i wyprawiania skór ubitych zwierząt, ale służące także jako broń przeznaczona na polowania (ostrza krzemienne włóczni). Wspomniane wyżej stanowisko było prawdopodobnie miejscem zabijania i ćwiartowania zwierząt przez neandertalskich myśliwych usytuowanym w okolicy wodopoju plejstocenyckich ssaków. Pozostałe stanowiska archeologiczne z terenu gminy Zwoleń związane z okresem pradziejowym i średniowiecznym, reprezentowane są głównie przez znaleziska w postaci śladów osadnictwa. W pojedynczych przypadkach występują w charakterze obozowisk i osad. Są to stanowiska, które zostały zewidencjonowane w trakcie prowadzenia badań powierzchniowych w ramach ogólnopolskiej akcji tzw. Archeologicznego Zdjęcia Polski. Podczas prospekcji terenowej prowadzonej na przestrzeni lat 80 i 90 przebadano 8 obszarów AZP położonych w obrębie gminy Zwoleń. Rozpoznano osadnictwo związane z takimi epokami pradziejowymi jak młodsza epoka kamienia-neolit (Barycz-Kolonia stan.7, Osiny stan.1,2, Paciorkowa Wola stan.1,2, Zielonka Stara stan.1), epoka brązu-wczesna epoka żelaza (Barycz Stara stan.6, Mieczysławów stan.1, Osiny stan.3, Sycyna Północna stan.2,3), okres wpływów rzymskich (Niwki stan.1, Sycyna Północna stan.3). Okres średniowieczny związany jest głównie ze stanowiskami (Barycz Nowa stan.4, Jasieniec Solecki stan.1, Mostki stan.1, Osiny stan.2, Podzagajnik stan.2, Sycyna Południowa stan.1, Wólka Szelężna stan.1, Zielonka Nowa 1,2, Zwoleń stan.2,3). Do znalezisk pochodzących z okresu nowożytnego, należą przede wszystkim stanowiska (Sycyna- Stawy stan.4, Podzagajnik stan.1). Ze względu na długi okres jaki upłynął od badań powierzchniowych większości obszarów AZP, na których znajduje się gmina Zwoleń. Zachodzi niewątpliwie potrzeba ponownej weryfikacji terenowej i aktualizacji stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w czasie poszukiwań realizowanych w zakresie Archeologicznego Zdjęcia Polski. Odrębną kwestią pozostaje aspekt konserwatorski stanowiska paleolitycznego Zwoleń-„Strzelnica”, które powinno zostać objęte jedną z form ochrony konserwatorskiej na podstawie zapisów ustawy o ochronie i na stan zachowania zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Ustawa ta stanowi, iż ochronie podlegają, bez względu na pradziejowe i historyczne

osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami dziaalnoci gospodarczej, religijnej i artystycznej. Natomiast zgodnie z zapisami art. 7 tezej ustawy formami ochrony zabytkow sa: wpis do rejestru zabytkow, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizacje inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizacje inwestycji w zakresie lotniska uzytku publicznego.

W dniu 5 czerwca 2010 roku weszla w zycie ustawa z dnia 18 marca 2010r. o zmianie ustawy o ochronie zabytkow i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektorych innych ustaw. Przede wszystkim rozszerzyla ona, wymieniony wyzej katalog form ochrony zabytkow. Ponadto, do art. 19 tezej ustawy dodany zostal ust.1a wskazujacy zabytki, ktorych ochrona musi byc bezwarunkowo uwzgledniona w decyzjach, o ktorych wyzej mowa. Sa to zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytkow i ich otoczenie oraz inne zabytki nieruchome znajdujace sie w gminnej ewidencji zabytkow. Prowadzi to do zmiany charakteru prawnego gminnej ewidencji zabytkow, traktowanej dotychczas wylaczenie jako material informacyjno-dokumentacyjny. Podstawa prawna obligujaca do uwzgledniania stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytkow zawarta jest w zapisach ustawy o ochronie zabytkow i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku.

5.8. Zabytki w zbiorach muzealnych.

Na terenie gminy Zwolen funkcjonuje Muzeum Regionalne. Placowka ta udostepnia obecnie swoje zbiory na ekspozycji w zabytkowym budynku Centrum Regionalnego przy Nekropolii Jana Kochanowskiego w Zwoleniu.

Centrum Regionalne przy Nekropolii Jana Kochanowskiego
(obecna siedziba Muzeum Regionalnego w Zwoleniu)

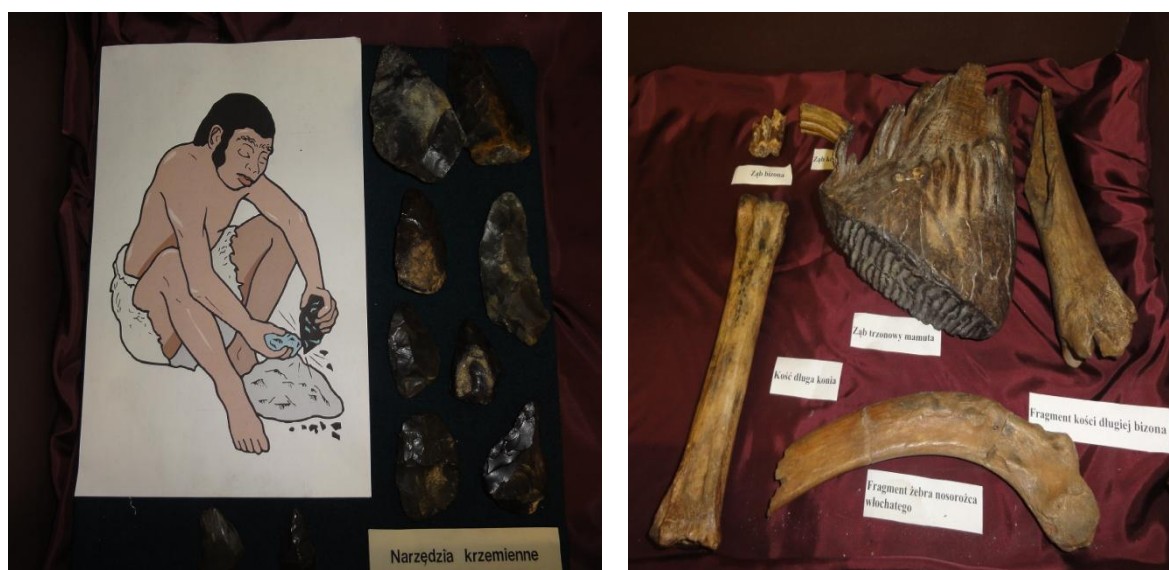
Instytucja ta prezentuje m.in. eksponaty posiadające charakter etnograficzno-historyczny, przedstawiajcy szeroko rozumianą kulturę materialną mieszkańców Ziemi Zwoleńskiej. W salach wystawowych można obejrzeć różnego typu zabytki związane z dziedzictwem kulturowym Zwolenia i okolic.

Wystawa etnograficzna Muzeum Regionalnego

(zdzj. udostępnione przez Muzeum Regionalne w Zwoleniu)

Ponadto w gablotach zgromadzono ciekawy zbiór zabytków archeologicznych pochodzących z badań wykopaliskowych na stanowisku paleolitycznym „Strzelnica”, związany z ludnością epoki środkowego paleolitu (neandertalczyki). W plenerze przed budynkiem urzędu miejskiego prezentowana jest tematyczna wystawa planszowa pt. „Prehistoryczni łowcy nad Zwolenką”. W salach centrum regionalnego znajdują się także takie interesujące zabytki sakralne takie jak kielich Hieronima Kochanowskiego z 1661 r., XVII-wieczny barokowy ornat z aplikacją - herbem Korwin, XVIII-wieczne monstrancje, kielichy, pacyfikały oraz zabytkowe księgi i obrazy.

Fragment ekspozycji archeologicznej Muzeum Regionalnego

(zdz. udostępnione przez Muzeum Regionalne w Zwoleniu)

5.9. Dziedzictwo niematerialne

Termin dziedzictwa niematerialnego według definicji przyjętej przez organizację UNESCO w Konwencji z 2003 r. (organizacji, której podstawowym celem jest wspieranie współpracy międzynarodowej w dziedzinie kultury, sztuki i nauki) określa spuściznę tą jako różnego rodzaju:

- tradycje i przekazy ustne przenoszące wiedzę i tworzące pamięć zbiorową.
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne potwierdzające tożsamość społeczną i kulturową osób, które je kultywują
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (rzemiosło i rękodzielnictwo)
- wiedzę i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem. Tym samym zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej. Wartości niematerialne na terenie Miasta i Gminy Zwoleni opierają się głównie na tradycji regionalnej, której przejawem jest istnienie zespołów folklorystyczno- ludowych takich jak „Gotardowie” ze Zwolenia i „Strykowice” ze Strykowic Górnych.

1. Zespół Gotardowie

(zdz. udostępnione przez MDK w Zwoleniu)

2. Zespół Strykowice

(zdz. udostępnione przez MDK w Zwoleniu)

Wspomniane zespoły biorą czynny udział w różnego rodzaju imprezach i festiwalach, pielęgnując przy tym regionalną tożsamość sfery kulturowo-obyczajowej. Przedstawiają szeroki repertuar pieśni, zwyczajów, obrzędów, a także prezentują tradycyjne potrawy oraz rękodzieło ludowe. W tym m.in. wykonują różnego rodzaju rekwizyty do odtwarzania zwyczajów i obrzędów ludowych jak np. : wieńce dożynkowe, pisanki, wianki, palmy itp. Na proces utożsamiania mieszkańców z kulturą regionu mają także duży wpływ, organizowane przez lokalny samorząd i podległe im instytucje , imprezy o charakterze kulturalno-artystycznym oraz folklorystycznym. Wymienić należy w tym miejscu chociażby sławne w skali województwa *Imieniny Pana Jana* związane z poetą Janem Kochanowskim czy Biesiady Gawędziarzy, Poetów i Śpiewaków Ludowych.

Impreza kulturalno-artystyczna Imieniny Pana Jana

5.10. Miejsca Pamięci Narodowej.

Zgodnie z art. 6 ust. 1 pkt 1h ustawa z 23 lipca 2003 r. (tekst jednolity: Dz. U. 2014 r., poz. 1446) opiece i ochronie podlegają miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Miejscem Pamięci Narodowej może być:

1/ grób lub cmentarz wojenny

2/ nieruchomość lub obiekt budowlany albo jego pozostałości, upamiętniające postaci lub wydarzenia znaczące dla Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności pomnik, krzyż przydrożny, kapliczka, kopiec;

3) inny obiekt lub przedmiot związany z wydarzeniami lub postaciami znaczącymi

dla dziedzictwa Narodu i Państwa Polskiego, a w szczególności tablica pamiątkowa.

Działania koordynacyjne i inicjujące w zakresie upamiętniania historycznych wydarzeń i miejsc oraz postaci w dziejach walk i męczeństwa narodu polskiego w kraju i zagranicą, a także walk i męczeństwa innych narodów na terytorium Polski prowadzi Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (ROPWiM). Zgodnie z ustawą z dnia 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz. U. z dnia 28 stycznia 1988 r.) do zadań Rady należy w szczególności:

- sprawowanie opieki nad miejscami walk i męczeństwa oraz trwałe upamiętnianie związanych z tymi miejscami faktów, wydarzeń i postaci,
- inspirowanie oraz współdziałanie w organizowaniu obchodów, uroczystości, przedsięwzięć wydawniczych i wystawienniczych, a także popularyzowanie - za pomocą środków masowego przekazywania - miejsc, wydarzeń i postaci historycznych związanych z walkami i męczeństwem,
- ocenianie stanu opieki nad miejscami i trwałymi obiektami pamięci narodowej, a w szczególności nad pomnikami, cmentarzami i mogiłami wojennymi oraz walk narodowo-wyzwoleńczych, cmentarzami ofiar hitlerowskiego i sowieckiego terroru, muzeami walk i martyrologii, a także izbami pamięci narodowej,
- sprawowanie funkcji opiniotwórczej i opiekuńczej wobec muzeów walk i męczeństwa, a w szczególności: w Oświęcimiu-Brzezince, na Majdanku, w Sztutowie, w Łambinowicach, w Żabikowie, w Rogoźnicy, w Treblince i Radogoszczy,

- opiniowanie pod względem historycznym i artystycznym wniosków o trwałe upamiętnienie miejsc wydarzeń historycznych, a także wybitnych postaci związanych z dziejami walk i męczeństwa,

ROPWiM w zakresie sprawowania opieki nad miejscami pamięci narodowej rozumianych jako pomniki i wszelkiego rodzaju upamiętnienia współpracuje z władzami samorządowymi w oparciu o pkt 13 art. 18 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2013 r. poz. 594 z późn. zm.)

Na terenie Miasta i Gminy Zwoleń znajdują się n/w miejsca pamięci narodowej

1/ Zwoleń- ul. Kardynała Wyszyńskiego- tablica upamiętniająca nieznanego żołnierza, ufundowana w 1925 r.

2/ Zwoleń- pomnik „Ściana Straceń”. W dniu 22 czerwca 1958 roku, został uroczystie odsłonięty przez generała Juliusza Rómmła, byłego dowódcę Armii Łódź i Obrony Warszawy w 1939 roku.

3/ Zwoleń- cmentarz parafialny- kwatery żołnierzy poległych w czasie II wojny światowej,.

4/ Jasieniec Solecki- pomnik ku czci pomordowanych przez hitlerowców.

5/ Karolin- miejsce upamiętniające 68 ofiar masowej egzekucji dokonanej przez hitlerowców na mieszkańcach Karolina w dniu 18 marca 1942 roku.

6/ Podborek- pomnik pomordowanych mieszkańców

6. STAN ZACHOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA ZABYTKÓW ORAZ RODZAJE ZAGROŻEŃ.

Stan techniczny i zagospodarowania obiektów włączonych do gminnej ewidencji zabytków jest generalnie dobry. Wiele ważnych zabytków z terenu Miasta i Gminy Zwoleń zostało w ostatnich latach wyremontowanych lub zrewitalizowanych: kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego, kaplica przy kościele parafialnym w Zwoleniu, budynek ośrodka kultury przy Al. Jana Pawła II w Zwoleniu, plebania przy kościele parafialnym w Zwoleniu (ob. Centrum kulturalne), teren parku w Sycynie, pomnik – sarkofag w Jasieńcu Soleckim (Kolonii), kapliczka latarniowa w Paciorkowej Woli Nowej i figura św. Jana

Chrzyciela w Zwoleniu. Pracom rewitalizacyjnym poddano Pl. Kochanowskiego, dawny rynek zwoleni, stanowiący obecnie zieleniec.

W najgorszym stanie s zabytki:

- budynek dawnego dworu w Jasieñcu Soleckim (Koloniam)- obiekt jest nieuzytkowany, stan techniczny jest bardzo zly.
- obiekty wchodzace w sklad zespołu parkowego w Sycynie: brama, ruiny budynku magazynowego, mlyn z 2 polowy XIX wieku oraz pozostajacy poza terenem parku budynek obory. Czesc obiektów ma forme niezabezpieczonych ruin. Mlyn oraz obora s nie uzytkowane, w zlým stanie.
- domy drewniane: przy ul. Słowackiego 28 i ul. Ludowej 19 w Zwoleniu, w Strykowicach Błotnych 35. Występuje duze zagrozenie utraty wartosci zabytkowych ze wzgledu na postepujaca destrukcje elementow drewnianych, co jest spowodowane wieloletnim oddziaływaniem czynników naturalnych oraz brakiem prowadzenia prac remontowych

Remontu wymagaja: kaplica sw. Anny przy ul. Wojska Polskiego w Zwoleniu, budynek d. remizy i kina w Zwoleniu, mlyn elektryczny przy ul. Słowackiego w Zwoleniu. Prac porzadkowych wymaga park w Strykowicach Gornych. Kompozycja i układ zalozenia s juz malo czytelne. Pozostal starodrzew i dwa pomniki przyrody. Samosiejki zdominowaly teren parku. Podobna sytuacja dotyczy terenu dawnego cmentarza zydzowskiego w Zwoleniu, zamienionego po wojnie w park rekreacyjny. Obecnie stanowi przypadkowo zadrzewiony teren.

Zasadniczo w dostatecznym lub dobrym stanie znajduje sie zewidencjonowana zabudowa malomiasteczkowa w Zwoleniu. Wlasciciele domow/kamienic prowadza biezace remonty lub remonty generalne. Najwiekszym zagrozeniem s prace polegajace na dociepleniu kamienic, powodujacych zatarcie detalu architektonicznego. Przykladem s dwa budynki przy ul. Wojska Polskiego 41, Pl. Kochanowskiego 20.

W ramach układu urbanistyczno- przestrzennego srodmiecia miasta Zwolenia wazne jest egzekwowanie przepisow wynikajacych z aktualnych miejscowych planow zagospodarowania przestrzennego w zakresie budowy nowych budynkow i umieszczania szyldow i reklam na obiektach.

Dawna drewniana, zabudowa wiejska coraz w mniejszym stopniu wplywa na charakter krajobrazu kulturowego Gminy Zwoleni. Obecnie istniejace drewniane domy

i budynki gospodarcze stanowią skromne świadectwo dawnego budownictwa wiejskiego. Sytuacja taka jest związana ze zmianami cywilizacyjnymi, co powoduje przeobrażenia zabudowy, jej kompleksową modernizację, rozbiórkę starych budynków czy brak remontów. Wiele z tych obiektów odznacza się prostą, pozbawioną detalu architekturą w mniejszym lub większym stopniu zniekształconą przez dobudówki, użycie niewłaściwych materiałów. Do dużej grupy należą budynki znajdujące się w bardzo złym stanie technicznym (awaryjnym), którym grozi zniszczenie. Inne obiekty zostały zmodernizowane, docieplone, przebudowane, przez co zatraciły dawny wygląd i charakter. Zewidencjonowane zabytki budownictwa drewnianego posiadają wartości artystyczne, architektoniczne czy historyczne. Zachowały dawny charakter i wygląd, cechuje ich zróżnicowany stan techniczny. W złym stanie są najstarsze domy, wzniesione na przełomie XIX i XX wieku. Nie zostały zewidencjonowane budynki gospodarcze. Istniejące obiekty są proste, pozbawione cech zabytkowych.

Prac konserwatorskich wymagają historyczne nagrobki znajdujące się na cmentarzach rzymsko- katolickich w Zwoleniu i Jasieńcu Soleckim. Odnowieniu poddano jedynie pojedyncze obiekty. Istotne jest też takie użytkowanie zabytkowych nekropolii, by nie zacierają się dawne układy najstarszych części: ciągi komunikacyjne, kierunki umieszczanych nagrobków. Zagrożeniem jest również przenoszenie zabytkowych nagrobków lub ich likwidacja (np. płyt nagrobnych) pod nowy grób.

Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w przeważającej liczbie znajdują się w dobrym lub dostatecznym stanie zachowania, dzięki opiece społecznościom lokalnym i działaniom podejmowanym przez Gminę Zwoleń.

Miejsca pamięci narodowej są na bieżąco porządkowane i odnawiane.

7. Realizacja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2011-2014:

Gmina Zwoleń przeprowadziła wiele działań mających na celu poprawę stanu zachowania zabytków, znajdujących na terenie Miasta i Gminy Zwoleń, poprawę infrastruktury turystycznej, promocję i popularyzację walorów kulturowych i turystycznych gminy. Ponadto zostały włączone nowe obiekty do Gminnej Ewidencji Zabytków.

Najwazniejsze realizacje:

W latach 2010- 2011 realizowano projekt „Zabezpieczenie i odtworzenie cennego dziedzictwa krajobrazowego poprzez renowacje parku w zabytkowym centrum Zwolenia”. Uzyskano dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarow Wiejskich (Male projekty).

W 2011 roku zrealizowano projekt p.t. „Zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i historycznego poprzez renowacje pomnika w Jasieńcu Kolonia gmina Zwoleni”. Uzyskano dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarow Wiejskich (Male projekty). Wybudowano rowniez kladke do pomnika.

W 2012 roku włączono do Gminnej Ewidencji Zabytkow figure sw. Jana Chrzciciela z 2 ćwierci XX wieku. Opracowano nowa karte adresowa.

W 2012 roku wykonano konserwacje „Sciany Stracen” w Zwoleniu. Prace zostaly dofinansowane przez Rade Ochrony Walk i Męczeństwa.

W 2012 roku przeprowadzono prace remontowo- konserwatorskie przy kapliczce w Paciorkowej Woli Starej w ramach projektu dofinansowanego przez Europejski Fundusz Rolny Rozwoju Obszarow Wiejskich

W 2013 roku włączono do Gminnej Ewidencji Zabytkow pomnik „Niezanego Żołnierza” przy ul. Kardynala Wyszyńskiego w Zwoleniu. Opracowano karte adresowa obiektu.

W 2013 roku wykonano kompleksowe prace remontowe – budowlane przy budynku starej plebanii w Zwoleniu z jej adaptacja na potrzeby promocji kultury (Centrum Regionalne przy Nekropolii Jana Kochanowskiego). Centrum dziala we wspolpracy z Gmina Zwoleni.

W 2013 roku wykonano oznakowanie malej infrastruktury turystycznej na terenie gminy Zwoleni. Uzyskano dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarow Wiejskich (Male projekty):

- Inwentaryzacja infrastruktury turystycznej i paraturystycznej.
- Opracowanie koncepcji przebiegu szlakow.
- Wyznakowanie szlaku rowerowego.
- Wyznakowanie szlaku pieszego.
- Wyznakowanie szlaku konnego.
- Wyznakowanie sciezek ekologicznych.
- Wykonanie projektow szlakow.

- Wykonanie projektów małej architektury.
- Wydanie publikacji „Turystycznym szlakiem po Gminie Zwoleń”.

W 2013 roku dokonano restauracji zabytkowej figury św. Jana Chrzciciela w Zwoleniu. Uzyskano dofinansowanie z Europejskiego Funduszu Rolnego Rozwoju Obszarów Wiejskich (Małe projekty).

W 2014 roku zakończono prace na terenie parku podworskiego w Sycynie w ramach Projektu "Sycyna – Wokół Gniazda Ojczystego Jana Kochanowskiego" współfinansowanego z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Realizatorem projektu jest powiat zwoleński ze wsparciem gminy Zwoleń. Prace polegały m.in. na odbudowie i oczyszczeniu stawów, wytyczeniu ścieżek, wybudowaniu drewnianych tarasów i zamontowaniu tablic informacyjnych.

W latach 2013-14 zrealizowano projekt turystyczny „Szlak Rodu Kochanowskich” przy udziale m.in. gminy Zwoleń (utworzył portal internetowy Szlak Rodu Kochanowskich).

Wspieranie rozwoju regionu poprzez oznakowanie ważnych miejsc archeologicznych w Zwoleniu - „Prehistoryczni łowcy nad Zwolenką”- plenerowa tematyczna wystawa planszowa zorganizowana we współpracy z Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Osi 4 LEADER Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Prezentowana na Placu Jana Kochanowskiego w Zwoleniu. Otwarcie 05.10.2011r.; projekt zrealizowany w czasie od 21.04.2011 – 10.07.2012.

Publikacja – „Zwoleńscy łowcy z epoki kamienia” – wydawnictwo Muzeum Regionalnego w Zwoleniu. Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Osi 4 LEADER Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Projekt realizowany w czasie 02.12.2011-29.10.2012.

Publikacja – „Dzieje Zwolenia” aut. Cezary Imański - wydawnictwo Muzeum Regionalnego w Zwoleniu. Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Osi 4 LEADER Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Projekt realizowany w czasie od 23.03.2012- 30.11.2013

Warto wspomnieć o kompleksowych pracach w zespole kościoła parafialnego p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego przeprowadzonych przez Parafię w latach 2013- 2015.

W ramach projektu unijnego obejmującego remont i konserwację zespołu sakralnego w Zwoleniu, w tym kościoła parafialnego wraz z wyposażeniem, wpisanego do rejestru zabytków oraz adaptację historycznego budynku starej plebani znajdującego się w strefie ochrony konserwatorskiej, zrealizowano do 2012 roku.

w budynku zabytkowym (kościół parafialny):

- prace konserwatorskie wewnątrz obiektu,
- wymianę więźby dachowej i pokrycia dachu, stolarki okiennej i drzwiowej oraz posadzki,
- modernizację instalacji grzewczej, wentylacyjnej i elektrycznej,
- adaptację i udostępnienie krypty Kochanowskich (wykonanie wejścia),
- kompleksowe prace remontowe – budowlane z adaptacją obiektu dla potrzeb promocji kultury (Centrum Regionalne przy Nekropolii Jana Kochanowskiego),
- konserwacja zabytków ruchomych udostępnionych publicznie, w tym wyposażenie kościoła wraz z polichromią oraz eksponatów dla potrzeb ekspozycji muzealnej w Centrum Regionalnym,
- zabezpieczenie zabytków przed zniszczeniem lub kradzieżą: montaż instalacji przeciwpożarowej oraz sygnalizacji włamania i napadu w obu obiektach,
- usuwanie barier architektonicznych dla osób niepełnosprawnych poprzez montaż podjazdu oraz udogodnień dla niepełnosprawnych w adaptowanym historycznym budynku oraz przystosowanie wejścia w kościele.

W 2013 roku wykonano osuszenie i zabezpieczenie przeciwwilgociowe murów metodą iniekcji krystalicznej oraz remont kaplicy przedpogrzebowej.

W latach 2014-15 przeprowadzono prace remontowo- konserwatorskie przy ceglanych elewacjach kościoła p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu.

8. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy oraz krajobrazu kulturowego gminy została wykonana w oparciu o wizje lokalne w terenie, przegląd dostępnej literatury oraz dokumentów gminnych, dokumentacji konserwatorskiej znajdującej się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu i informacji uzyskanych w gminie.

Mocne Strony	Słabe Strony
<p>Tereny atrakcyjne przyrodniczo i krajobrazowo (obszary objęte ochroną) nieprzekształcone, czyste powietrze, brak przemysłu, brak obiektów wielkogabarytowych.</p> <p>Dobre połączenia drogowe: droga krajowa nr 12 Łódź-Radom- Lublin, droga wojewódzka nr 79 Warszawa-Sandomierz- Kraków.</p> <p>Liczne oznakowane szlaki turystyczne i ścieżki i dydaktyczne biegnące przez teren gminy.</p> <p>Promocja gminy jako terenu związanego z rodem Kochanowskich.</p> <p>Udostępnienie do zwiedzania krypty Kochanowskich oraz działalność Centrum kulturalnego przy Nekropolii Jana Kochanowskiego.</p> <p>Funkcjonowanie punktu informacji turystycznej w Zwoleniu.</p> <p>Działalność Lokalnej grupy Działania „Dziedzictwo i Rozwój” i innych organizacji społecznych.</p> <p>Występowanie obiektów zabytkowych i historycznych o wartościach ponadregionalnych (związanych z Janem Kochanowskim).</p> <p>Występowanie wielu typów zabytków (sakralne, rezydencjonalne, układy urbanistyczne, zabytki archeologii, zabytki techniki, budownictwo wiejskie, miejsca pamięci narodowej).</p>	<p>Występowanie obiektów zabytkowych, będących w złym stanie zachowania (dwór w Sycynie, obiekty budowlane, znajdujące się na terenie lub w sąsiedztwie parku w Sycynie)</p> <p>Brak oznakowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków (objętych ochroną prawną)</p> <p>Zanikanie drewnianej zabudowy wiejskiej.</p> <p>Wyłączanie obiektów z gminnej ewidencji zabytków</p> <p>Bliskość znaczących ośrodków kulturowych Iłży, Radomia, Kazimierza Dolnego, Puław, Koźlenic</p> <p>Prowadzenie niewłaściwych remontów budynków stanowiących małomiasteczkową zabudowę Zwolenia.</p> <p>Brak dotowania prac przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.</p>

<p>Wiele zabytków dobrym stanie technicznym.</p> <p>Wykorzystywanie zewnętrznych środków finansowych odnośnie prac przy zabytkach lub rozwoju infrastruktury turystycznej</p> <p>Włączanie kolejnych zabytków do gminnej ewidencji zabytków.</p> <p>Działalność wielu instytucji kultury.</p> <p>Organizacja corocznych ponadregionalnych imprez kulturalnych : Imieniny Pana Jana.</p> <p>Aktualne miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.</p> <p>Korzystanie z funduszy unijnych w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.</p> <p>Istnienie tradycji lokalnych (muzyka, folklor).</p> <p>Opieka społeczności lokalnych nad krzyżami i kapliczkami przydrożnymi.</p>	
---	--

Szanse	Zagrożenia
<p>Podejmowanie działań administracyjnych na rzecz poprawy stanu zachowania zabytków.</p> <p>Stworzenie gminnego mechanizmu finansowania prac przy zabytkach.</p> <p>Zwiększenie ruchu turystycznego związanego z zabytkami, zlokalizowanymi na terenie gminy.</p> <p>Rozwijanie rozpoznawalnej, ogólnokrajowej marki turystycznej bazującej na walorach kulturowych i uzupełnionej przez walory krajobrazowe</p> <p>Dalsza poprawa infrastruktury turystycznej.</p> <p>Możliwość ubiegania się o środki zewnętrzne</p>	<p>Konkurencyjna działalność znaczących ośrodków kulturowych Iłży, Radomia, Kazimierza Dolnego, Puław, Kozienc.</p> <p>Postępująca degradacja części zabytków. Brak działań remontowych i porządkowych.</p> <p>Brak zainteresowania niektórymi typami zabytków: obiekty przemysłowe, dawne budownictwo wiejskie, cmentarze.</p> <p>Prowadzenie prac remontowych w sposób niezgodny ze standardami konserwatorskimi i budowlanymi.</p> <p>Degradacja krajobrazu wiejskiego poprzez dalsze</p>

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

<p>na projekty związane z kulturą.</p> <p>Przygotowanie opracowania dotyczącego postępowania odnośnie dawnej zabudowy drewniane: wytyczne konserwatorskie, wsparcie finansowe, stworzenie ewidencji i studium</p>	<p>zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej.</p> <p>Występowanie zagrożeń zewnętrznych: pożary, powodzie</p>
---	---

9. Założenia Gminnego Programu Opieki nad zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

Uwzględniając cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w wyniku dokonanej kompleksowej analizy stanu dziedzictwa kulturowego w Gminie Zwoleń w oparciu o inne dokumenty strategiczne utworzone na poziomie gminy zostały sformułowane następujące priorytety w perspektywie wieloletniej, kierunki i działania w perspektywie 4 letniej.

Priorytet 1. Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego.	
Kierunki	Działania
1. Prowadzenie Gminnej Ewidencji Zabytków.	1. Uzupełnianie GEZ o nowe obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe np. kapliczki, krzyże przydrożne, obiekty architektury itp.
	2. Wyłączanie z GEZ w przypadku np. zniszczenia zabytku, utraty wartości zabytkowych i wydawanie stosownych uchwał w tych sprawach.
	Udostępnienie wykazu Gminnej Ewidencji Zabytków mieszkańcom gminy oraz tekstu Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.
2. Monitorowanie stanu zachowania obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz stanu prawnego dotyczącego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.	3. Wyznaczenie osoby zajmującej się sprawami ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (znajomość przepisów prawa, współpraca z pracownikami urzędu konserwatorskiego, wiedza na temat zasobów zabytkowych gminy, itp.)
	4. Dokonywanie przeglądów obiektów z gminnej ewidencji zabytków z udziałem pracowników urzędu konserwatorskiego.

	5. Monitorowanie stanu zachowania obiektów, ujętych w gminnej ewidencji zabytków, którym może grozić zniszczenie
3. Dokumentacja i ewidencja zabytków.	6. Zewidencjonowanie obiektów dawnej zabudowy wiejskiej (opracowanie studium w tym zakresie) i przygotowanie wytycznych konserwatorskich dotyczących ich ochrony.
<p>Priorytet 2</p> <p>Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako element rozwoju turystyki w gminie</p>	
Kierunki	Działania
1. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	1. Przygotowanie gminnego mechanizmu finansowego mającego na celu dofinansowanie prac przy zabytkach, będących własnością osób prywatnych, organizacji pozarządowych czy wspólnot, na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
	2. Prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność gminy.
	3. Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy.
	4. Bieżąca opieka nad miejscami pamięci narodowej.
	5. Uporządkowanie terenu: parku w Strykowicach Górnych i Kirkutu w Zwoleniu.
	6. Stworzenie koncepcji zagospodarowania obiektów zabytkowych, usytuowanych na terenie parku podworskiego w Sycynie (brama, ruiny budynku magazynowego, młyna).

	7. opracowanie koncepcji rewitalizacji parku w jasiońcu Soleckim (Kolonii).
2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków na potrzeby turystyczne.	8. oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków- znakiem: obiekt chroniony prawnie- we współpracy ze Starostwem Powiatowym w Zwoleniu.
	9. Ustalenie z właścicielami najcenniejszych obiektów zabytkowych zasad ich udostępniania w celach turystycznych (zespoły kościołów Zwoleniu i Jasiońcu Soleckim).
	10. Kontynuowanie działań zmierzających do poprawy infrastruktury turystycznej w gminie.
<p>Priorytet 3</p> <p>Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego.</p>	
Kierunki	Działania
1. Zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego.	1. Aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego o zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami.
	2. Konsekwentne egzekwowanie zapisów dotyczących działalności inwestycyjnej na obszarach objętych ochroną określonych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji).
	3. Walka z samowolami budowlanymi.
	4. Ochrona panoram oraz przedpoli widokowych wsi i miasta Zwolenia (Sycyna, śródmieście Zwolenia, Jasiońec Solecki)

Priorytet 4 Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.	
Kierunki	Działania
1. Promowanie dziedzictwa kulturowego gminy.	1. Wspieranie i inicjowanie konkursów, wystaw, praktyk odnośnie zabytków występujących na terenie powiatu- środki własne, zewnętrzne- współpraca z gminami, właścicielami zabytków, organizacjami społecznymi, instytucjami kultury, osobami prywatnymi;
	2. Uczestniczenie w targach turystycznych, przekazywanie aktualnych materiałów promocyjnych do centrów lub punktów informacji turystycznej w Kazimierzu Dolnym, Warszawie, Radomiu, Lublinie itp.
	3. Propagowanie działań mających na celu zachowanie tradycji ludowych i obrzędów.
	4. Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy
2. Edukacja w zakresie wiedzy o dziedzictwie kulturowym gminy.	5. Kształtowanie tożsamości lokalnej poprzez wspieranie istniejących i powstających organizacji społecznych, ukierunkowanych na opiekę nad pamiątkami historii, zdobywanie wiedzy historycznej i dzielenie się nią społeczności lokalnej.
	6. Wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej poprzez organizowanie i wspieranie zajęć.

10. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd Gminy Zwoleń. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez szereg działań władz gminy jak również jednostek podległych i współpracujących zmierzających do osiągnięcia określonych w przedmiotowym dokumencie celów. Program jest skierowany przede wszystkim do społeczności lokalnej dzięki akceptacji i współpracy której realizacja programowych celów będzie mogła mieć szanse powodzenia i w konsekwencji ma jej przynieść wymierne korzyści.

W celu realizacji niniejszego programu opieki nad zabytkami Gminy Zwoleń wykorzystane zostaną następujące kategorie instrumentów: instrumenty prawne, instrumenty finansowe, instrumenty społeczne, instrumenty koordynacji, instrumenty kontrolne.

Instrumenty prawne

- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- dokumenty wydawane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- uchwały rady gminy.

Instrumenty finansowe

- dotacje,
- subwencje,
- dofinansowania,
- zachęty finansowe,
- programy operacyjne uwzględniające finansowanie z funduszy UE,
- współpraca z organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

Instrumenty społeczne

- edukacja z zakresu dziedzictwa kulturowego,

- informacja,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- współpraca z sąsiadującymi samorządami dla tworzenia wspólnej subregionalnej polityki.

Instrumenty koordynacji

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy,
- programy ochrony środowiska,
- programy prac konserwatorskich,
- studia i analizy, koncepcje,
- plany rewitalizacji,
- umowy i porozumienia,
- kontrakty,
- współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi,
- współpraca z diecezją radomską w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami sakralnymi.

Instrumenty kontrolne

- aktualizacja bazy danych dotyczących stanów zachowania obiektów zabytkowych (w ramach ewidencji zabytków),
- monitoring stanu dziedzictwa kulturowego,
- monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego.

11. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

Zgodnie z zapisami Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Wójt Gminy ma obowiązek sporządzania co dwa lata sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami. Sprawozdanie to ma być przedstawione Radzie Gminy.

W celu dokonania oceny gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń niezbędne jest prowadzenie monitoringu działań podejmowanych dla realizacji poszczególnych działań określonych w tym programie.

12. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.

W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku (wpisanego do rejestru zabytków) wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robot budowlanych przy tym zabytku (art. 71 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami)

Jednocześnie ww. ustawa wskazuje na możliwość pozyskania środków zewnętrznych w formie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac prowadzonych przy zabytkach (art. 74):

- ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego. Priorytet 1: „Ochrona zabytków" Można starać się o przyznanie środków finansowych na następujące zadania: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania; prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).
- wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda. Pozyskane fundusze można wykorzystać na: - ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego; zwiększenie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego); - konserwację i rewaloryzację zabytków; - zabezpieczenie zabytków przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych; - udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Szczegółowe uregulowania w tym zakresie zawiera rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2005 r., Nr 112, poz. 940) oraz rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 1 lipca 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2013 r., poz. 784),

Inne źródła dofinansowania projektów związanych z pracami przy zabytkach oraz projektów pośrednio związanych z ochroną dziedzictwa to:

- Środki z Funduszy Europejskich, dystrybuowane na poziomie krajowym;
- Środki z Regionalnych Programów Operacyjnych, dystrybuowane na poziomie województw;
- Środki z Europejskich programów specjalnych, współpracy transgranicznej
- Środki wojewódzkie, przyznawane przez marszałków województw - zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- **Środki własne gminy- zgodne z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.**

Informacje na temat zasad i kryteriów dotyczących możliwości pozyskania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na następujących stronach internetowych: Informacje o zasadach i kryteriach dotyczących możliwości pozyskiwania środków finansowych na zadania związane z ochroną i opieką nad zabytkami znajdują się na podanych poniżej stronach:

- Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków **www.mwkz.pl** (dotacje)
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego” **www.mkidn.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Dziedzictwo kulturowe” **www.mkidn.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Rozwój Infrastruktury Kultury” **www.mkidn.gov.pl**

- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Infrastruktura i Środowisko 2014-2020” w obszarze: *Ochrona Dziedzictwa Kulturowego i Rozwój Zasobów Kultury*. **www.pois.gov.pl**
- Informacje dotyczące programów operacyjnych „Regionalne programy operacyjne” – **www.rpo.mazowia.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Kapitał ludzki” – **www.mrr.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Europejska współpraca terytorialna” – **www.mrr.gov.pl**
- Informacje dotyczące programu operacyjnego „Fundusz dla organizacji pozarządowych” – **www.funduszngo.pl**
- Informacje dotyczące możliwości finansowania przy wykorzystaniu ustawy o partnerstwie publiczno-prywatnym
- **www.partnerstwopublicznoprywatne.info/ustawa_ppp.php**
- Informacje o udzielaniu dotacji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, m.in. dla powiatów i gmin ze środków Województwa Mazowieckiego
- **www.mazovia.pl**
- **Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2014- 2020 (Rozwój i Odnowa Wsi) - www.minrol.gov.pl**
- **informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich - www.ksow.pl.**

Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych z funduszu sejmiku wojewódzkiego www.mazovia.pl Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2014- 2020 (Rozwój i Odnowa Wsi) www.minrol.gov.pl Informacje dotyczące możliwości pozyskania środków finansowych w ramach Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich: www.ksow.pl

Dodatkowe informacje na temat finansowania opieki nad zabytkami można uzyskać na stronie www.nid.pl .

Podstawowa Bibliografia

- 1/ S. Piątkowski, A. Szymanek, Parafia Podwyższenia Krzyża Świętego w Zwoleniu 1425- 2002. Monografia historyczna, Zwoleń 2002
- 2/ Sycyna. Wiek XX, pod red. Henryka Bednarczyka, Sycyna 2000
- 3/ R. Krawczyk, Przydrożne kapliczki, figury i krzyże: Zwoleń i okolice, Zwoleń 2008
- 4/ Lesisz Z., Zwoleń. Informator turystyczny, Zwoleń 1994
- 5/ Zwoleń. Dzieje miasta i ziemi, pod red. Kazimierza Myślińskiego, Lublin 1977
- 6/ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. III, woj. kieleckie, pod red. J. Z. Łozińskiego i B. Wolff, z. 6, pow. kozienicki, Warszawa 1958
- 7/ Wiśniewski J., Dekanat Kozienicki, Radom 1913
- 8/ Penkalla A., Żydowskie ślady w województwie kieleckim i radomskim, Radom 1992
- 9/ Ziemia Jana Kochanowskiego. Powiat Zwoleński, pod red. H. Bednarczyka, B. Jaworskiej
- 10/ Imański C., Dzieje Zwolenia, Zwoleń 2013
- 11/ Ciepielewska E. – Zwoleńscy łowcy z epoki kamienia, Zwoleń, 2012
- 12/ Lokalna Grupa Działania Stowarzyszenie "Dziedzictwo i Rozwój"- Obszar LGD "Dziedzictwo i Rozwój" w legendach, wierzeniach i historiach mieszkańców, Zwoleń, 2014
- 13/ Krzemiński A.- Leksykon twórców ludowych z terenu Lokalna Grupa Działania "Dziedzictwo i Rozwój", Zwoleń, 2012
- 14/ Rosiński S.- Zwoleń i Jan Kochanowski w prasie dziewiętnastowiecznej , Radom, 2008
- 15/ Kozłowski J.K. , Kaczanowski P. – Najdawniejsze dzieje ziem polskich, w: Wielka historia Polski, t. 1, Kraków, 1998
- 16/ Kupisz D, Kozdrach M.- Kochanowscy w XV-XVIII wieku: główne linie rodziny, Zwoleń-Radom, 2014r.

W Internecie

www.zwolenpowiat.pl

www.parafiazwolen.neostrada.pl

www.jasienicsol.republika.pl

www.kirkuty.xip.pl

www.zwolen.pl

www.roweryzwolen.za.pl

www.sycyna.netstrefa.pl

www.kochanowscy.info

Załącznik nr 1

Wykaz Gminnej Ewidencji Zabytków dla Miasta i Gminy Zwoleń.

Lp.	Miejscowość,	Obiekt , czas powstania	Nr działki	Uwagi
1	Atalin 20	dom drewn., 2 ćw. XX w.	116/1	
2	Barycz Stara 3	dom drewn. 1 ćw. XX w.	1107	
3	Barycz Stara 23	dom drewn., 1 ćw. XX w.	1090	
4	Barycz Stara	krzyż na cokole, mur. lata 30- te XX w.	877	Przy wjeździe do miejscowości
5	Jasieniec Solecki (Kolonia)	dwór, mur. 2 poł. XIX w.	116/2	
6	Jasieniec Solecki (Kolonia)	kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, mur. XIX w.	351	nr rej.:416 z 21.01.1957r.
7	Jasieniec Solecki (Kolonia)	park pałacowy, XIX w.	116/1	Nr rej.13/A z 15.12.1978 r.
8	Jasieniec Solecki (Kolonia)	pomnik- sarkofag, 1800 r.	116/1	Dec. Nr 213/10 z dnia 25.03.2010r. B- 233
9	Jasieniec Solecki	Dzwonnica, mur. 1921 r.	351	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

10	Jasieniec Solecki	Cmentarz rzymsko- katolicki, 1921 r.	350	
11	Jedlanka	Kapliczka- krzyż na kolumnie, 1898 r.	342/1	W centrum miejscowości.
12	Linów 19	dom drew. ok. 1908 r.	304	
13	Linów 55	dom drew. 1 ćw. XX w.	246	
14	Linów	krzyż przydrożny mur. 1887 r.		
15	Męciszów	kapliczka przydrożna mur.1932 r.	127/2	
16	Męciszów	kapliczka przydrożna mur.1937 r.	86 i 64	Przy wjeździe do miejscowości. Przy posesji numer 1
17	Męciszów 40	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	100	
18	Paciorkowa Wola Nowa	kapliczka przydrożna mur. XVIII/XIX w.	145/1 147/1	
19	Paciorkowa Wola Nowa	kapliczka, kam. 1938 r.	270/1	W centrum miejscowości, przy skrzyżowaniu dróg
20	Paciorkowa Wola Stara 87	kapliczka, kam. 1911 r.	1060	W centrum miejscowości. Naprzeciwko posesji numer 87.
21	Strykowice Błotne 35	dom drew., XIX/XX w.	219	
22	Strykowice Górne	kapliczka mur. 1 ćw. XX w.	1167	
23	Strykowice Górne	park, XIX w.	2139/10	Nr rej. 10/A z 15.12.1978 r.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

24	Strykowice Błotne	krzyż przydrożny mur. 1909 r.	347/1	
25	Sycyna 56	dom dREW. I ćw. XX w.	398	
26	Sycyna	brama i mur, 1930 r.	161/16	
27	Sycyna	magazyn, mur. 1930 r.	161/16	
28	Sycyna	obora mur. 1930 r.	161/24	
29	Sycyna	młyn, mur. 2 poł. XIX w.	161/3	
30	Sycyna	Kapliczka, kam. 1621 r.	304/3	Dec. Nr 2314/04 z dnia 10.12.2004r.
31	Sycyna	Pozostałości parku dworskiego, XIX w.	161/16	Nr rej. 430/A z 16.05.1990 r.
32	Zwoleń ob. Aleja Jana Pawła II 10	dom dREW. 1 ćw. XX w. (1924-28)	6202	
33	Zwoleń ob. Aleja Jana Pawła II 15	dom mur. w 1928 r.	5516	
34	Zwoleń Aleja Jana Pawła II / ul. Kochanowskiego	dom mur. 1890 r.	6203/2	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

35	Zwoleń ul. Cmentarna	Cmentarz parafialny, 1800 r.	6373	
36	Zwoleń ul. Cmentarna 25	Dom drewn., 1 ćw. XX w. (1915 r.)	6354	
37	Zwoleń ul. Cmentarna 39	dom drewn. II ćw. XX w. (1940 r.)	6361	
38	Zwoleń Ul. F. Chopina	Cmentarz żydowski, XVII w.	2496	
39	Zwoleń ul. Kilińskiego 17	dom drewn., ok. 1934 r.	6211	
40	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 8	dom mur. 1930 r. (1950 r.)	5821	
41	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 9	dom mur. 1930 r.	5820	
42	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 10	dom mur. 1930 r.	5819	
43	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 12	dom drewn. 2 ćw. XX w. (1930 r.)	5798	
44	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 14	dom mur. 1 ćw. XX w. (1925-28 .)	5796	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

45	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 15	dom mur. 1 ćw. XX w. (1918-22)	5794/2	
46	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 17	dom mur. ok. 1925 r. (1915-20)	5471	
47	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 18	dom mur. ok. 1925 r. (1915-25 r)	5472	
48	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 19	dom mur. ok. 1925 r.	5473	
49	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 21	dom mur. ok. 1925 r. (1947 r.)	5475	
50	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 22	dom mur. ok. 1946 r.	5476	
51	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 23	dom mur. ok. 1925 r.	5477	
52	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 24	dom mur. ok. 1930 r. (?)	5478	
53	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 25	dom mur. ok. 1925 r.	5479	
54	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 26	dom mur. ok. 1946 r.	5480	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

55	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 27	dom mur. ok. 1946 r.	5481/2	
56	Zwoleń Pl. Kochanowskiego 28	dom mur. ok. 1950 r.	5481/2	
57	Zwoleń ul. Kościelna 3	dom mur. 1928 r.	5450/4	
58	Zwoleń ul. Kościelna	szkoła podstawowa, mur. pocz. XX w.	5451	
59	Zwoleń ul. Ludowa 19	dom drewn. 1 ćw. XX w. (1918 r.)	6096	
60	Zwoleń ul. Ludowa 52A ul. Ludowa 52	domy drewn. 1930 r.	6022 6023	
61	ul. Lubelska 6	bud. straży, mur. 1899 r.	5511/1	
62	Zwoleń ul. Słowackiego 21	dom drewn. 1 ćw. XX w. (1925 r.)	2314	
63	Zwoleń ul. Słowackiego 26	dom drewn. 1 ćw. XX w. (1900 r.)	5112	
64	Zwoleń ul. Słowackiego 28	dom drewn. 1 ćw. XX w.	2401	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

65	Zwoleń ul. Słowackiego	młyn elektryczny, mur. 1930 r.	5419	
66	Zwoleń ul. Św. Jana 10	dom dREW. z 1915 r.	6002	
67	Zwoleń ul. Św. Jana 18	dom dREW. 1 ćw. XX w. (1936-40)	6005	
68	Zwoleń ul. św. Jana 36	Dom drewniany, 1 ćw. XX w.	6014	
69	Zwoleń ul. św. Jana	Figura św. Jan Chrzciciela, kam. 2 ćw. XX w.	5958	
70	Zwoleń Ul. Targowa/mjr. Hubala	Figura Chrystusa Zmartwychwstałego, kam. 1942 r.	3629	
71	Zwoleń ul. Wojska Polskiego nr 6, 8	domy mur. 1 ćw. XX w. (1928 r.)	5448/4 5447	
72	Zwoleń ul. Wojska Polskiego nr 16, 18, 20, 22	zespół domów mur. II ćw. XX w. (I. 20-30 XX w.)	5364 5365 5366 5367	
73	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78	Główny Budynek d. Ludowej Szkoły Rolniczej ob. w Zespole szkół Rolniczo –Technicznych, mur, 1925 r	5246/10	

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

74	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78c	Budynek d. Ludowej Szkoły Rolniczej (prawa), mur. 1925 r.	5246/5	
75	Zwoleń ul. Wojska Polskiego 78	Budynek d. Ludowej Szkoły Rolniczej (lewa), mur. 1925 r.	5246/10	
76	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	kaplica św. Anny, mur. 2 poł. XIX w.	5748	dec. wpisu do rej. zabyt. Nr 243/2006 r.
77	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	ogrodzenie kapliczki św. Anny, żeliwo, 1939 r.	5748	
78	Zwoleń ul. Wojska Polskiego	pomnik- Krzyż, 1894 r.	5748	Na terenie cmentarza cholerycznego
79	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego	kościół p.w. św. Krzyża, mur. 1564-1595 r.	5415	nr rej. 190/A z 15.10.1982 r.
80	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego	plebania, mur. 2 poł. XIX w. (ok. 1890 r.)	5415	
81	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego	fragment muru ogrodzenia kościelnego, mur. XVII – XIX w.	5415	dec. wpisu do rej. zabytk. Nr 242/2006 r.
82	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego	kaplica – kostnica na terenie przy kościele, mur. w 1898 r.	5415	dec. wpisu do rej. zabytk. Nr 242/2006 r.
83	ul. Kardynała Wyszyńskiego	pomnik na terenie cmentarza przy kościele, mur. z 1819 r.	5415	nr rej. 29/B/82 z dnia 27.08.1982 r.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

84	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego	figura Matki Boskiej, mur. ok. 1930 r.	5415	
85	Zwoleń ul. Kardynała Wyszyńskiego	pomnik „Nieznanego Żołnierza” w obrębie działki	5455	
86	Zwoleń u zbiegu ulic: ul. Aleja Jana Pawła II i ul. Kochanowskiego	figura –kobieta z dzbanem- kamienna ok. 1890 r.	6203/1	
87	Zwoleń ul. Aleja Jana Pawła II	Ośrodek Kultury - bud. mur. XIX/XX w.	5818/2	
88	Zwoleń Przy drodze wojewódzkiej nr 787 Zwoleń-Pionki (ul. Pionkowska)	Krzyż na cokole, kam. , 1893 r.	787	

Załącznik nr 2

Stanowiska archeologiczne zlokalizowane w obrębie Miasta i Gminy Zwoleń.

(na podstawie weryfikacji terenowej prowadzonej w ramach Gminnej Ewidencji Zabytków i Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2011-2014).

Stanowisko nr 2 AZP 75-70/3 w zestawieniu tabelarycznym pod nr 28 położone jest w granicach administracyjnych gminy Tczów w miejscowości Rawica Nowa.

L.p.	Miejscowość	Numer stanowiska w obrębie miejscowości	Obszar AZP i numer stanowiska archeologicznego w obrębie obszaru	Funkcja	Chronologia
1.	Barycz	2	AZP 76-72/5	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
2.	Barycz	3	AZP 76-72/6	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
3.	Barycz Nowa	4	AZP 76-72/10	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
4.	Barycz Nowa	5	AZP 76-72/11	śląd obozowiska	epoka kamienia
5.					

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

	Barycz Stara	6	AZP 76-72/15	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu (kultura łużycka) okres nowożytny
6.	Barycz- Kolonia	7	AZP 76-72/19	obozowisko śląd osadnictwa	epoka mezolitu-epoka neolitu epoka brązu
7.	Jasieniec Solecki	1	AZP 76-72/3	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
8.	Jasieniec Solecki	2	AZP 76-72/4	śląd osadnictwa	starożytność
9.	Linów	1	AZP 74-71/3	śląd osadnictwa	epoka brązu- wczesna epoka żelaza
10.				śląd	epoka kamienia-

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

	Męciszów	1	AZP 74-71/4	obozowiska	wczesna epoka brązu
11.	Mieczysławów	1	AZP 75-72/5	śląd osadnictwa	epoka brązu (kultura trzciniecka)
12.	Mostki	1	AZP 75-71/9	śląd obozowiska śląd osadnictwa	epoka kamienia okres wczesnego średniowiecza
13.	Niwki	1	AZP 74-71/2	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) okres nowożytny
14.	Osiny	1	AZP 75-71/5	śląd obozowiska	epoka kamienia
15.					epoka kamienia (neolit)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

	Osiny	2	AZP 75-71/6	obozowisko ślad osadnictwa	okres późno średniowieczny- nowożytność
16.	Osiny	3	AZP 75-71/7	ślad obozowiska ślad osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu- wczesna epoka żelaza
17.	Osiny	4	AZP 75-71/8	ślad obozowiska ślad osadnictwa	epoka kamienia (neolit) okres nowożytny
18.	Paciorkowa Wola Nowa	1	AZP 74-72/2	ślad osadnictwa	okres neolitu
19.	Paciorkowa Wola Nowa	2	AZP 74-72/3	ślad obozowiska	epoka kamienia

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

20.	Podzagajnik	1	AZP 75-71/3	osada	okres nowożytny
21.	Podzagajnik	2	AZP 75-71/4	śląd osadnictwa	okres wczesno- średniowieczny- okres średniowieczny
22.	Sucha	1	AZP 73-71/6	obozowisko śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka brązu
23.	Sucha Poduchowna	1	AZP 74-71/1	śląd obozowiska	epoka kamienia - epoka brązu
24.	Sycyna Południowa	1	AZP 76-72/7	śląd osadnictwa	okres wczesno średniowieczny
25.	Sycyna			śląd	epoka brązu

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

	Północna	2	AZP 76-72/9	osadnictwa	(kultura łużycka)
26.	Sycyna Północna	3	AZP 76-72/8	śląd osadnictwa osada osada	wczesna epoka brązu epoka brązu (kultura łużycka) okres rzymski
27.	Sycyna-Stawy	4	AZP 76-72/20	dwór	okres nowożytny (XVI-XVII w.)
28.	Rawica Nowa	2	AZP 75-70/3	osada	okres nowożytny
29.	Wólka Szelężna	1	AZP 76-72/12	śląd osadnictwa	okres wczesno średniowieczny
30.	Zielonka Nowa	1	AZP 75-72/6	śląd obozowiska śląd osadnictwa	okres średniowieczny (XIII w.)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

31.	Zielonka Nowa	2	AZP 75-72/7	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza
32.	Zielonka Stara	1	AZP 75-72/8	obozowisko śląd osadnictwa	epoka kamienia-paleolit schyłkowy-neolit epoka neolitu kultura pucharów lejkowatych
33.	Zielonka Stara	2	AZP 75-72/9	śląd osadnictwa	starożytność
34.	Zwoleń	1	AZP 75-72/1	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
35.					

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Miasta i Gminy Zwoleń na lata 2016-2019

	Zwoleń	2	AZP 75-72/2	śląd osadnictwa osada	epoka kamienia-wczesna epoka brązu okres wczesnego średniowiecza
36.	Zwoleń	3	AZP 75-72/3	śląd osadnictwa	okres wczesnego średniowiecza (X-XII w.)
37.	Zwoleń	4	AZP 75-72/4	śląd obozowiska	epoka kamienia-wczesna epoka brązu
38.	Zwoleń	Stanowisko „ Strzelnica”	AZP 75-72/10	osada	epoka kamienia-paleolit środkowy